

โครงการวิจัย

“การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย”

รายงานผลการวิจัย

เล่มที่ 2 (2)

บทวิเคราะห์ สาขาทัศนศิลป์

จักรพันธ์ วิลาสินีกุล

ได้รับทุนอุดหนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	i
ABSTRACT	iii
บทวิเคราะห์	1

บทคัดย่อ

โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย” ดำเนินการในช่วง 4 มกราคม 2542 ถึง 3 มกราคม 2545 ด้วยการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ เพิ่มความชัดเจนในการวิจารณ์ให้กลุ่มบุคคลต่าง ๆ สร้างเครือข่ายระหว่างศิลปิน นักวิชาการ นักวิจารณ์ และผู้สนใจทั่วไป รวมทั้งใช้การวิจารณ์ศิลปะในการเสริมสร้างพลังทางปัญญาและวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ให้แก่สังคมร่วมสมัย

สำหรับวิธีการวิจัยนี้ ใช้การรวบรวม วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูล เอกสาร การสัมภาษณ์ผู้รู้ การทดลองสอนในระดับต่าง ๆ การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ อันรวมถึงการฝึกฝนการวิจารณ์จากการสัมผัสกับตัวงานศิลปะต้นแบบ ตลอดจนการสร้างและเผยแพร่งานวิจารณ์โดยร่วมมือกับสื่อแขนงต่าง ๆ

ด้านการวิจารณ์ทัศนศิลป์ได้เริ่มขึ้นพร้อม ๆ กับการตั้งหลักของศิลปะสมัยใหม่ ความจำเป็นในการอธิบายให้สาธารณชนเห็นคุณค่าของศิลปะในช่วงแรก ทำให้ผู้สร้างสรรค์ส่วนหนึ่งต้องสร้างการวิจารณ์ควบคู่ไปด้วย จากจุดเริ่มต้น บทบาทของผู้สร้างสรรค์ต่อการวิจารณ์ยังคงฝังรากลึกอยู่แม้ในปัจจุบัน และโดยรวมแล้ว การวิจารณ์ทัศนศิลป์ก็อยู่ในมือของผู้สร้างสรรค์เสียเป็นส่วนใหญ่ เมื่อการวิจารณ์ปรับตัวรองรับการแสดงความคิดเห็นระหว่างผู้สร้างสรรค์ การวิจารณ์ก็ไม่อาจรักษาดุลยภาพระหว่างผู้สร้างกับผู้รับ และยังไม่เป็นกิจสาธารณะที่สมบูรณ์

การศึกษาที่มุ่งเน้นไปในทางปฏิบัติ และไม่ได้พัฒนาความรู้ด้านวิชาการศิลปะให้ทัดเทียมกันก็มีส่วนต่อความอ่อนแอของการวิจารณ์ เช่นเดียวกับ วงวิชาการด้านประวัติศาสตร์และทฤษฎีศิลปะที่ยังไม่ได้เข้ามาหนุนให้การวิจารณ์มีความแข็งแกร่งขึ้น

บทบาทของสื่อก็ไม่อาจมองข้ามเช่นกัน ในขณะที่สื่อแขนงต่าง ๆ มีเสรีภาพในการวิจารณ์ได้อย่างกว้างขวาง แต่สื่อส่วนใหญ่อาจมิได้ตระหนักว่า การวิจารณ์ศิลปะก็เป็นพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัยได้เช่นเดียวกับการวิจารณ์สังคมและการเมือง

แม้การวิจารณ์ทัศนศิลป์จะมีข้อจำกัดดังที่กล่าวมา แต่จากข้อมูลเอกสารที่เก็บรวบรวมได้จำนวนมาก เมื่อกลั่นกรอง คัดสรร และวิเคราะห์ออกมาในรูปสรุพนัย ก็เป็นสิ่งที่แน่ชัดว่า ยังมีผลงานการวิจารณ์ทั้งจากคนในและคนนอกวงการศิลปะจำนวนหนึ่งที่มีคุณค่า ผลงานเหล่านี้จะกระจายอยู่ในแหล่งข้อมูลหลากหลายชนิด อาทิ สุจิตร์จากนิทรรศการ คำนำของหนังสือ บทความทางวิชาการ รายงานการวิจัย และบทวิจารณ์ในหนังสือพิมพ์ เป็นต้น แม้การคัดสรรบทวิจารณ์มุ่งที่จะบ่งชี้พลังทางปัญญา แต่สรุพนัยก็สะท้อนความหลากหลาย อันเป็นภาพรวมของวงการทัศนศิลป์อย่างเลี่ยงไม่ได้ ประเด็นของการวิจารณ์จึงครอบคลุมสื่อศิลปะที่ต่างกัน จากงานจิตรกรรมไปจนถึงศิลปะที่ใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ในด้านเนื้อหาที่มีการวิเคราะห์แนวคิดในงานของศิลปินเฉพาะบุคคล ไปจนถึงทิศทางร่วมในการสร้างสรรค์ของกลุ่มศิลปิน และยังมีการวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ส่งผลกระทบต่อสร้างสรรค์ศิลปะ อาทิ ระบบอุปถัมภ์และการจัดการศิลปะของรัฐและเอกชน บทวิจารณ์ที่รวบรวมไว้มันยังแสดงถึงคุณค่าทางสุนทรีย์ และชี้แนวทาง

ในการอ่าน "ภาษาทัศนศิลป์" รวมทั้งการตีความงานศิลปะในรูปแบบต่างๆ นอกจากนี้สรณิพนธ์ยังแสดงถึงปฏิสัมพันธ์ของศิลปะต่างสาขาที่สามารถสร้างความมั่งคั่งให้แก่กัน และแก่การวิจารณ์

นอกจากนี้ สรณิพนธ์ยังสะท้อนถึงความตื่นตัวของวงการศิลปะของไทยต่อความเปลี่ยนแปลงในเวทีศิลปะของโลก บทวิจารณ์จากต่างประเทศจำนวนหนึ่งในสรณิพนธ์ โดยเฉพาะบทวิจารณ์จากประเทศเพื่อนบ้าน เป็นการนำประสบการณ์ที่คล้ายคลึงมาเปรียบเทียบกับวงการศิลปะของไทย ในบางส่วนก็เป็นการเสริมประเด็นที่นักวิจารณ์ไทยยังไม่ได้สร้างงานไว้ชัดเจน

สาระสำคัญของสรณิพนธ์และการวิจัยนี้ได้บ่งชี้ว่า การวิจารณ์นั้นนอกจากจะแสดงถึงคุณค่าของงานศิลปะแล้ว ยังทำให้เราตระหนักต่อการสร้างสรรค์อันมีคุณค่าต่อชีวิต และสังคมร่วมสมัย ทั้งเป็นที่ยืนยันว่า วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ของไทยไม่ได้ตกต่ำ หากการวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์ยังไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร ทั้งนี้ในระดับบุคคล นักวิจารณ์ไทยกลุ่มเล็ก ๆ จำนวนหนึ่งก็แสดงให้เห็นประจักษ์ว่า สามารถสร้างการวิจารณ์ในระดับที่มีคุณค่าได้อย่างชัดเจน แม้จะขาดความต่อเนื่องก็ตาม การค้นพบจุดเด่นและจุดด้อยของวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ในสังคมไทยจากผลของการวิจัยนี้ อาจเป็นการสร้างรากฐานสำคัญในการที่จะศึกษาและปรับเสริมให้การวิจารณ์ศิลปะเป็นวิถีทางแสดงพลังทางปัญญาให้แก่สังคมได้อย่างแท้จริงต่อไป

ABSTRACT

The research project **“Criticism as an Intellectual Force in Contemporary Society”** under the aegis of the Thailand Research Fund (TRF) was undertaken from 4 January 1999 to 3 January 2002. Its objectives were to build up a body of knowledge in the criticism; develop critical skills for those involved or interested in criticism; promote networks of creative artists, critics, scholars and the general public; and create possibilities for the criticism of the arts to reinforce the intellectual and critical culture of contemporary Thai society.

The methodologies employed for the research includes investigation and appraisal of documentary sources; interviews; teaching experiments at various levels; workshops in criticism based on commissioned works; and promotion of critical activities in co-operation with various media and educational institutions.

The beginnings of art criticism are found in the setting of the principles of modern art, in the need to explain to the public and to open their eyes to the values of art in the early period. This has made some creative people do criticism as well as art right from the start. The role of the makers of art vis-à-vis criticism runs very deep, even today, and it is generally true that criticism in the visual arts is mostly in the hands of the makers of art. When criticism makes itself amenable to the ideas and opinions of such people, however, it may not be able to maintain a balance between the producers and the viewing public. The result may not be a wholly public activity.

Education which is directed at practised without equally developing academic and scholarly knowledge about art is partly to blame for the weakness of art criticism. At the same time, historical and theoretical circles have not given support to the work of creating more vigorous criticism.

Nor can the role of the media be overlooked. The various branches of the media are free to make wide-ranging criticism. But most do not realize that art criticism is one of the intellectual forces of contemporary society just like social and political criticism.

Despite these constraints on criticism in the visual arts, however, we have collected, digested, selected and analyzed these documents to create this anthology. These are critical writings of obvious value by persons both inside and outside the art world and come from many scattered sources such as exhibition catalogues, introductions to texts, scholarly articles, research reports and newspaper criticism. Although these critical writings were selected for their

intellectual force, this anthology cannot help but reflect the general variety that exists in the art world. The criticism therefore wanders over varying art media, ranging from painting to electronic works of art. In terms of content, there is analysis of the ideas on the works of individuals and in the collective creations of groups of artists. There is also analysis of the various elements which have had impact on artistic creativity, for example, the system of patronage as well as public and private management of the arts. They also interpret the many forms taken by beauty in works of art. Furthermore, the anthology reveals the relationships among the various branches of art which enrich one another and criticism as well.

The anthology reflects the Thai awareness of the art world and its changing scene. Some critical articles from abroad, especially writings from neighboring countries, present experiences which are comparable with things that happen in the Thai art world. Sometimes these writings shed light on points which are unclear in the oeuvre of Thai critics.

This anthology and this research are important because they show that art criticism, besides revealing the value of works of art, also alerts us to the importance of creativity in our lives and in contemporary society. This anthology is proof that the culture of criticism in Thailand has not ebbed. If written criticism is not as vigorous as it should be in some individuals, this little group of Thai critics makes it clear that they can create very worthwhile criticism, even if their work lacks continuity.

Finding the strengths and weaknesses in Thailand's critical culture in this critique may pave the way for the building of a worthy foundation for the study and cultivation of art criticism, making of the discipline a means of demonstrating to society its true intellectual power.

บทวิเคราะห์สาขาทัศนศิลป์

โครงการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย”

จักรพันธ์ วิลาสินีกุล

1. ผลการวิจัยเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ของโครงการ

โครงการวิจัยฯ ได้ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ 4 ประการ ได้แก่ การสร้างองค์ความรู้และพัฒนาวิธีการวิจารณ์จากประสบการณ์ทั้งของไทยและของต่างประเทศ การสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดนักวิจารณ์ที่มีความรู้ ความสามารถ รวมไปถึงกระตุ้นให้วงวิชาการตื่นตัวขึ้นศึกษาด้านศิลปวิจารณ์ การสร้างเครือข่ายประชาคมการวิจารณ์ที่หมายรวมถึง ศิลปิน มหาชนผู้รับงานศิลปะ นักวิชาการ สื่อ และนักวิจารณ์ และประการสุดท้าย การใช้การวิจารณ์ศิลปะในการเสริมสร้างปัญญาและวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ในสังคมไทย ตลอดระยะเวลาของการวิจัยมีกิจกรรมต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้ดำเนินการไปแล้วมากมายเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าว ตั้งแต่การวิจัยเอกสารไปจนถึงการจัดกิจกรรมส่งเสริมการวิจารณ์หลากหลายรูปแบบ ผลการวิจัยของสาขาทัศนศิลป์สามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์แต่ละข้อได้แตกต่างกันดังนี้

1.1 ในด้านการสร้างองค์ความรู้ การจัดทำสรณิพนธ์ที่ประกอบด้วย บทวิจารณ์ของนักวิจารณ์ไทยและนักวิจารณ์ต่างประเทศจำนวน 50 บท พร้อมบทวิเคราะห์ ซึ่งให้คำอธิบายถึงคุณค่าของบทวิจารณ์แต่ละบท เป็นการรวบรวมและสร้างองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ที่เป็นรูปธรรม แม้จะยังไม่อยู่ในขั้นที่สังเคราะห์เป็นทฤษฎีสุนทรียศาสตร์และทฤษฎีการวิจารณ์ก็ตาม แต่องค์ความรู้ที่รวบรวมและสร้างขึ้นจากการวิจัยจะเป็นฐานความรู้สำคัญที่ปูทางไปสู่การสร้างทฤษฎีทางศิลปะที่สอดคล้องกับการสร้างสรรค์ในสังคมไทยที่สมบูรณ์ต่อไปในอนาคต ความรู้ด้านการวิจารณ์จากการวิจัยพอสรุปได้ดังนี้

1.1.1 ความรู้จากการวิจารณ์จำนวนหนึ่งทำให้สำนึกถึงคุณค่า และเข้าใจถึงแนวคิดด้านศิลปะ และสุนทรีย์ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับพุทธปรัชญาและวิถีชีวิตของคนไทย ทั้งยังช่วยให้เกิดความเข้าใจในเรื่องพัฒนาการของการสร้างสรรค์ศิลปะ และความแปรเปลี่ยนจากอดีตมาสู่ปัจจุบัน ตลอดจนเป้าหมายและปัจจัยเงื่อนไขทางสังคมที่นำไปสู่ความสำเร็จหรือล้มเหลว ความรู้ดังกล่าวนี้ช่วยนำทางไปสู่ความเข้าใจศิลปะและการวิจารณ์ศิลปะที่กำลังจะดำเนินต่อไปในอนาคต

1.1.2 การแสวงหาตัวอย่างการวิจารณ์ที่ทรงคุณค่าจำนวนหนึ่ง ทำให้เกิดความเข้าใจต่อรูปแบบ สื่อ และเทคนิคของการสร้างสรรค์งานทัศนศิลป์ที่มีหลากหลาย ตั้งแต่งานจิตรกรรมไปจนถึงศิลปะที่ใช้สื่อเทคโนโลยี และศิลปะในแนวทางที่แตกแขนงออกจากทัศนศิลป์ อาทิ ศิลปะแนวเพอร์ฟอร์แมนซ์ เป็นต้น

1.1.3 สรรนิพนธ์เป็นตัวอย่างของการวิจารณ์ในรูปแบบต่างๆที่เป็นทางเลือกในการสร้างการวิจารณ์ ตั้งแต่การรายงานข่าวเชิงวิจารณ์ บทความเชิงวิชาการ และบทความจากการอภิปรายหรือเสวนา ไปจนถึงข้อเขียนประกอบสูจิบัตร

ในด้านกลวิธีการวิจารณ์ก็มีตัวอย่างที่เป็นทางเลือกอยู่มากเช่นกัน อาทิ วิเคราะห์ด้านองค์ประกอบศิลป์และแนวคิดของศิลปิน วิเคราะห์และตีความสัญลักษณ์ด้วยความรู้จากศาสตร์อื่น และการนำความรู้จากศิลปะต่างสาขา เช่น วรรณศิลป์ เข้ามาช่วยสื่อความ เป็นต้น

1.1.4 ความรู้ที่ได้จากการวิจัยทำให้เห็นบทบาททั้งด้านที่เป็นคุณและโทษของการเข้ามาช่วยหนุน หรือช่วยจัดกิจกรรมทางศิลปะของภัณฑารักษ์ หอศิลป์ สื่อ และภาคธุรกิจ ความรู้ในเรื่องบริบทของวงการศิลปะดังกล่าวจะช่วยให้การเขียนบทวิจารณ์มีความละเอียดรอบคอบสูงขึ้น

1.1.5 ความรู้จากการวิจัยยังชี้ถึงความสามารถของนักวิจารณ์ไทยในการปรับเปลี่ยนทฤษฎีตะวันตกจากศาสตร์หลายสาขามาใช้ในการวิจารณ์ทัศนศิลป์ ตัวอย่างเหล่านี้นอกจากจะเสนอความรู้และประสบการณ์ตะวันตกที่นำมาใช้ได้กับการสร้างสรรค์ของไทยแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นความสำคัญและความเป็นไปได้ที่จะสร้างองค์ความรู้เชิงทฤษฎีขึ้นเองในสังคมไทย

1.1.6 บทวิจารณ์ภาษาต่างประเทศจำนวนหนึ่งในสรรนิพนธ์ เป็นส่วนเสริมองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประสบการณ์จากประเทศเพื่อนบ้านและแ่งมุมมองเชิงเปรียบเทียบทำให้เห็นข้อเด่นและข้อด้อยในวงการศิลปะของไทยชัดเจนขึ้น ความรู้ดังกล่าวยังช่วยในด้านการประเมินคุณค่า และประเมินสถานะการสร้างสรรค์ของไทยเทียบกับวงการศิลปะนานาชาติได้ชัดเจนขึ้นด้วย

1.1.7 ผลการวิจัยให้ความรู้ในเรื่องสาเหตุของความอ่อนแอของการวิจารณ์ในหลายทาง ความเข้าใจถึงสาเหตุของความอ่อนแอช่วยชี้ทางแก้ไขเพื่อเสริมให้เกิดความเข้มแข็งทางการวิจารณ์ขึ้นได้

1.1.8 ความรู้จากการวิจัยทำให้เข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่าง นักวิจารณ์ กับศิลปิน และ มหาชน ในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งนำไปสู่การอธิบายถึงวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์และช่วยชี้หนทางสร้างประชาคมการวิจารณ์ขึ้นในสังคมไทย

1.1.9 ในท้ายที่สุด การวิจารณ์ศิลปะนำไปสู่ความเข้าใจถึงคุณค่าและความลึกซึ้งของจิตใจที่สะท้อนอยู่ในการสร้างสรรค์งานศิลปะ ตลอดจนเข้าใจถึงความเป็นไปอันไม่แน่นอนของชีวิตและโลก ในแง่นี้ การรวบรวมองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ศิลปะจึงเป็นการรวบรวมพลังทางปัญญาที่ทำให้เราสามารถวิจารณ์สังคมได้อย่างสร้างสรรค์

1.2 ในเรื่องการสร้างให้เกิดนักวิจารณ์ที่มีความรู้ความสามารถเพิ่มขึ้นนั้น โครงการวิจัยฯ สาขาทัศนศิลป์สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้บางส่วน เพื่อผลักดันในเรื่องนี้อย่างจริงจัง ผู้วิจัยได้จัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการหลายครั้ง ซึ่งมีกิจกรรมเสริมความรู้จากการบรรยายของวิทยากร การแนะนำบทวิจารณ์ตัวอย่าง การเชิญผู้สร้างสรรค์มาร่วมเสวนา และเสนองานตัวอย่างเพื่อกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์ รวมไปถึงการให้รางวัลบทวิจารณ์ดีเด่น ผู้ประสงค์จะ

เข้าร่วมการสัมมนาในแต่ละครั้งเกินความคาดหวัง และเป็นที่น่าสนใจ การแลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์ในการสัมมนาก็ครอบคลุมเนื้อหาที่กว้างขวางในบรรยากาศของการแสวงหาความรู้ร่วมกัน แต่ผลตอบรับอย่างดีย่อมอาจยังไม่เป็นที่น่าพอใจนักในแง่ของการสร้างนักวิจารณ์ และจำนวนบทวิจารณ์ที่เป็นผลต่อเนื่องหลังจากการสัมมนาก็ยังมีไม่มาก นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้เชิญชวนผู้มีความรู้ด้านศิลปะให้เขียนบทวิจารณ์

แม้ไม่อาจกล่าวได้ว่า โครงการวิจัยฯ ได้สร้างนักวิจารณ์รุ่นใหม่ แต่ผลจากการวิจัยก็ได้หยั่งถึงกลุ่มบุคคลที่มีศักยภาพในการวิจารณ์ และได้กระตุ้นชี้ชวนให้เกิดความสนใจต่อการวิจารณ์ขึ้นบ้างแล้ว ทั้งนี้การส่งเสริมให้เกิดนักวิจารณ์รุ่นใหม่ขึ้นได้อย่างแท้จริง จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยเกื้อหนุนหลายประการที่อยู่เหนือความสามารถในการจัดการของโครงการวิจัยฯ อาทิ การเปิดพื้นที่ในสื่ออย่างต่อเนื่องให้แก่นักวิจารณ์รุ่นใหม่ เป็นต้น กล่าวโดยสรุปได้ว่า กิจกรรมต่างๆ ที่ได้ดำเนินการในระยะเวลาของโครงการวิจัยฯ นี้ อาจยังเร็วเกินไปที่จะส่งผลให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน

ในด้านการกระตุ้นวงวิชาการให้เกิดความสนใจ และเห็นความสำคัญของการศึกษาศิลปวิจารณ์นั้น นับว่าไว้ผลชัดกว่าการสร้างนักวิจารณ์ ทั้งนี้ หากพิจารณาจากจำนวนผู้เข้าร่วมสัมมนาทุกครั้งที่มีนักศึกษา นักวิชาการ และอาจารย์สอนศิลปะเป็นกลุ่มหลักแล้ว อาจกล่าวได้ว่าโครงการวิจัยฯ สร้างความตื่นตัวทางวิชาการด้านการวิจารณ์ขึ้น นอกจากนี้ ผลจากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการยังมีส่วนกระตุ้นให้เกิดวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนการสอนศิลปวิจารณ์ในสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาด้วย

1.3 ในด้านการสร้างเครือข่ายการวิจารณ์หรือประชาคมการวิจารณ์นั้น เป็นความมุ่งหมายที่โครงการวิจัยฯ สาขาทัศนศิลป์สามารถบรรลุผลสำเร็จที่น่าพอใจในบางส่วน โดยเฉพาะในด้านการสร้างความสัมพันธ์ และร่วมมือกับสถาบันการศึกษา นักวิชาการ อาจารย์ และนักศึกษา นับว่าได้รับการสนับสนุนด้วยดีตลอดระยะเวลาของการวิจัย ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มบุคคลในวงการศึกษาเป็นกลุ่มคนที่มีศักยภาพในการวิจารณ์สูง การวิจัยเอกสารก็ยืนยันในเรื่องนี้ ดังนั้นการให้ความร่วมมือของนักวิชาการ ไม่ว่าจะเป็นอยู่ในรูปของการรับเป็นวิทยากร การเข้ามาช่วยเขียนบทวิจารณ์ตามคำเชิญชวน หรือการให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์อย่างเปิดเผย จึงนับเป็นจุดเริ่มของการสร้างเครือข่ายประชาคมการวิจารณ์ให้เข้มแข็งต่อไป

กลุ่มคนที่เป็นเครือข่ายสำคัญของประชาคมการวิจารณ์ ได้แก่ กลุ่มนักศึกษาที่สนใจการวิจารณ์ ในการสัมมนาแต่ละครั้ง กลุ่มนักศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาจัดว่าเป็นผู้ติดตามการสัมมนาและแสดงความสนใจต่อการวิจารณ์มากที่สุด ทั้งนี้ไม่จำกัดแต่นักศึกษาในสายปฏิบัติเท่านั้น แต่นักศึกษาในสายวิชาการจำนวนหนึ่งก็เริ่มหันมาให้ความสนใจต่อการวิจารณ์ด้วย การสัมมนาจึงนับเป็นการสร้างเครือข่ายกับกลุ่ม “ความหวังของการวิจารณ์” ในอนาคต

การสร้างประชาคมการวิจารณ์ จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากศิลปินผู้สร้างสรรค์ด้วยโครงการวิจัยฯ ได้รับความร่วมมือจากศิลปินอาชีพไปจนถึงนักศึกษาผู้สร้างงานศิลปะ ซึ่งยินดีเสนองานตามคำเชิญเพื่อกระตุ้นการวิจารณ์ในการสัมมนาแต่ละครั้ง นอกจากนี้ ผู้สร้างสรรค์ยัง

พร้อมที่จะรับฟังการวิจารณ์ทุกด้านด้วยความเต็มใจ ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์ที่ดีในการสร้างวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ขึ้น

การเชิญชวนผู้มีความรู้ทางศิลปะ ทั้งฝ่ายศิลปินและนักวิชาการให้เข้ามาร่วมเขียนบทวิจารณ์ ดังที่กล่าวมาแล้ว ก็จัดเป็นกิจกรรมอีกด้านหนึ่งของการสร้างเครือข่ายการวิจารณ์ แต่กิจกรรมดังกล่าวจะต้องได้รับความเกื้อหนุนจากสื่อในการให้พื้นที่ด้วย

การสร้างเครือข่ายการวิจารณ์ที่จัดได้ว่า ยังไม่ประสบผลสำเร็จ ได้แก่ การสร้างความร่วมมือกับนักวิจารณ์และสื่อมวลชนที่มีพื้นที่ประจำในสื่ออยู่แล้ว ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาว่า กิจกรรมทั้งการประชุมประจำปี หรือการสัมมนาเชิงปฏิบัติการของโครงการวิจัยฯ ได้รับความสนใจจากสื่อมวลชนในระดับต่ำ นอกจากนี้ สื่อก็ยังไม่ให้ความสำคัญสนับสนุนต่อการเผยแพร่บทวิจารณ์ของโครงการวิจัยฯ เท่าที่ควร ตัวอย่างดังกล่าวนี้อาจสอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์นักวิจารณ์ส่วนหนึ่งที่ระบุว่า นักวิจารณ์ "หน้าใหม่" เกิดได้ยากในช่วงเวลาที่สื่อไม่พร้อมจะเปิดพื้นที่ให้แก่การวิจารณ์เพิ่มขึ้น การส่งเสริมการวิจารณ์ให้ได้ผลจึงอาจจำเป็นต้องสร้างเวทีที่เปิดโอกาสให้แก่นักวิจารณ์รุ่นใหม่ได้พัฒนาศักยภาพของการวิจารณ์ในระยะยาว

ข้อสังเกตบางประการของผู้วิจัยจากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการก็คือ การสร้างประชาคมการวิจารณ์นั้นมีความเป็นไปได้ หากการส่งเสริมจะต้องกระทำให้สอดคล้องกับกลุ่มคน และพื้นฐานของสังคมไทย จากการสัมมนาพบว่า บรรยากาศที่ผู้ร่วมสัมมนามุ่งแสวงหาความรู้ร่วมกัน และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ต่อกัน ทั้งศิลปิน ผู้ชม และนักวิชาการ นำมาซึ่งบรรยากาศของวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ที่ดี ข้อสังเกตในเรื่องนี้จึงเป็นว่า การปรับเปลี่ยนการวิจารณ์ให้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมลายลักษณ์ไม้อาจทิ้งหรือละเลยความสัมพันธ์ของการวิจารณ์แบบมุขปาฐะที่มนุษย์สัมพันธ์มนุษย์ ซึ่งสังคมไทยมีพื้นฐานที่ดีอยู่แล้ว ข้อสังเกตนี้ยังสอดคล้องกับความเห็นที่ตรงกันของผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศหลายท่าน ทั้งฝ่ายวรรณศิลป์ และฝ่ายศิลปะการละครที่โครงการวิจัยฯ เชิญมาร่วมสัมมนา

1.4 เป็นสิ่งที่กล่าวให้แน่ชัดได้ยากว่า โครงการวิจัยฯ สาขาทัศนศิลป์สามารถบรรลุถึงจุดประสงค์ในเรื่องการใช้การวิจารณ์ศิลปะในการเสริมสร้างพลังทางปัญญา และวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์แก่สังคมร่วมสมัยได้หรือไม่เพียงใด ผู้วิจัยไม่อาจยกตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมมาระบุได้ว่า โครงการวิจัยฯ มีส่วนสร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคม หรือทางวัฒนธรรมอย่างชัดเจนในช่วงระยะเวลาของการวิจัยที่ผ่านมา แต่การวิจัยอาจสร้างผลให้ปรากฏได้ในระยะยาวต่อไป ทั้งนี้ เพราะผลการวิจัยชี้ชัดว่า การวิจารณ์ศิลปะสามารถเสริมสร้างพลังทางปัญญาให้แก่สังคมได้ ซึ่งผลของการวิจัยนี้จะยังประโยชน์ และอาจสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อสังคมและวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ในสังคมไทยต่อไปในหลายทิศทาง

ในเรื่องประสบการณ์ของการวิจารณ์ศิลปะในสังคมไทย นับว่ามีความร่ำรวยไม่น้อย ทั้งจำนวนบทวิจารณ์ที่รวบรวมได้ หรือตัวอย่างบทวิจารณ์ที่มีคุณค่าซึ่งบรรจุอยู่ในสรณิพนธ์ หรือเอกสารด้านหลักการแนวทางการวิจารณ์ก็มีอยู่บ้าง (บางส่วนก็เป็นผลงานของวิทยากรรับเชิญ ซึ่งโครงการวิจัยฯ นำออกเผยแพร่ไปแล้ว) หรือแม้แต่การแลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์ในการสัมมนา สิ่งเหล่านี้

นี้ล้วนบ่งชี้อย่างชัดเจนว่า สังคมไทยไม่ได้ขาดแคลนองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ การวิจารณ์ที่เข้มข้นยังหลอมรวมอยู่วัฒนธรรมมุขปาฐะทั้งในและนอกระบบการศึกษา และความเข้มข้นดังกล่าว ก็ยังมีได้ปรับไปสู่การวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อย่างเต็มรูป ความรู้เชิงวิชาการและทฤษฎีก็ยังคงอยู่ในลักษณะกระจัดกระจาย ไม่มีการศึกษาอย่างต่อเนื่องและยังไม่ถูกสังเคราะห์ แต่เท่าที่ผู้วิจัยได้ศึกษา ก็พบว่า ยังมีประชาคมที่พร้อมจะนำเอาศักยภาพด้านการวิจารณ์ออกมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดพลังทางปัญญาขึ้น กิจกรรมที่โครงการวิจัย ดำเนินการมาจึงเป็นการเสริมสร้างและกระตุ้นศักยภาพด้านการวิจารณ์ในสังคมให้ตื่นตัวขึ้น ส่วนองค์ความรู้ด้านการวิจารณ์ที่รวบรวมไว้จะเป็นฐานความรู้ที่สามารถพัฒนาศักยภาพของประชาคมนี้ให้เกิดเป็นพลังทางปัญญาที่ชัดเจนต่อไป

เป็นที่แน่ชัดว่า การวิจารณ์ศิลปะที่มีคุณค่าอันเกิดขึ้นจากวิจารณ์ญาณที่ได้ไตร่ตรอง และครุ่นคิดอย่างถี่ถ้วนแล้ว ไม่เพียงแต่จะทำให้เราสำนึกในคุณค่าของศิลปะ หากมันทัศนอันเกิดจากความคิดที่กว้างไกลนี้ ยังเป็นแนวคิดที่ก่อให้เกิดพลังทางปัญญาที่จะวิจารณ์ชีวิตและสังคมได้อีกด้วย ดังจะเห็นได้ว่า การวิจารณ์ที่มีคุณค่ามักเป็นจุดกลางที่เชื่อมต่อระหว่างองค์ความรู้เฉพาะทางการวิเคราะห์ข้อเท็จจริงทางโลกอันเป็นภววิสัย และวิจารณ์ญาณอันเป็นอภิวินัยที่สังมจากประสบการณ์ของชีวิต กิจกรรมการวิจารณ์ศิลปะจึงเป็นตัวอย่างที่ดีในการวิจารณ์สังคม ที่เป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ที่มีความไม่แน่นอน และแปรเปลี่ยนไปได้เสมอ นอกจากนี้ การวิจารณ์ศิลปะยังช่วยอธิบายถึงคุณค่าด้านปรัชญา และแนวคิดที่ถ่ายทอดออกมาจากสิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยได้เป็นอย่างดี การวิจารณ์ไม่จำเป็นต้องกระทำจากมุมมองเพียงด้านเดียว การมองคุณค่าในช่วงเวลาที่รุ่งเรือง มองความเสื่อมถอย ความแปรเปลี่ยน ความโดดเด่น และความอ่อนด้อยที่สะท้อนอยู่ในการสร้างสรรค์ย่อมกระตุ้นให้เกิดพลังทางปัญญา ที่จะเข้าใจถึงรากฐานของการสร้างสรรค์ในสังคมไทยได้อย่างดี โดยเฉพาะในกระแสของการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารอย่างรวดเร็วเช่นในปัจจุบัน และในขณะที่สังคมไทยกำลังกระโจนไปสู่ความเชื่อมโยงต่อประชาคมโลกอย่างรวดเร็ว ความเข้าใจถึงรากฐานของการสร้างสรรค์ในสังคมไทยโดยปราศจากอคติทางวิชาการเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง และการวิจารณ์ศิลปะอาจเป็นกลไกอันสำคัญที่จะช่วยนำการสร้างสรรค์ของสังคมไทยไปสู่โลกาภิวัตน์ทางปัญญา

2. กิจกรรมของสาขาทัศนศิลป์

ในช่วงต้นนี้จะขอรายงานในรูปของรายการกิจกรรมต่างๆที่ได้ดำเนินการไป ส่วนข้อสังเกตเชิงวิเคราะห์จะเสนอในหัวข้อต่อไป

2.1 การรวบรวมเอกสาร

ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมเอกสารตั้งแต่เริ่มการวิจัยไว้จนถึงขณะนี้เป็นจำนวนทั้งสิ้น 1632 รายการ แยกเป็นภาษาไทยจำนวน 1270 รายการ และภาษาต่างประเทศจำนวน 362 รายการ เอกสารที่รวบรวมไว้ สามารถแยกแยะตามแหล่งที่มาได้ดังนี้

1. หนังสือพิมพ์รายวัน ระหว่างปี พ.ศ. 2516-2541 จำนวน 154 รายการ
2. หนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ ระหว่างปี พ.ศ. 2501-2544 จำนวน 614 รายการ
3. วารสารและนิตยสาร ระหว่างปี พ.ศ. 2491-2543 จำนวน 432 รายการ
4. หนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษในประเทศไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2512-2544 จำนวน 285 รายการ
5. วารสารและนิตยสารภาษาอังกฤษที่ตีพิมพ์ในต่างประเทศ ระหว่างปี พ.ศ. 2526-2544 จำนวน 49 รายการ
6. วิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท และปริญญาเอก เป็นภาษาไทย 6 รายการ และ ภาษาต่างประเทศ 2 รายการ
7. รายงานการวิจัย 1 รายการ
8. สื่อบัตรประกอบนิทรรศการเป็นภาษาไทย 16 รายการ และภาษาต่างประเทศ 4 รายการ
9. หนังสือรวมบทความทางวิชาการเป็นภาษาไทย 40 รายการ และภาษาต่างประเทศ 22 รายการ
10. เอกสารประกอบการบรรยาย 7 รายการ

รายการข้อมูลเอกสารที่เก็บรวบรวมไว้ดังกล่าว ดูได้ในบรรณานุกรมของสาขาทัศนศิลป์

2.2 การสัมภาษณ์

นอกเหนือจากการค้นข้อมูลเอกสารแล้ว ผู้วิจัยยังได้สัมภาษณ์ผู้รู้หลายฝ่ายที่มีความเกี่ยวข้องกับการวิจารณ์ทัศนศิลป์ ทั้งศิลปิน นักวิจารณ์ อาจารย์ผู้สอนศิลปะด้านปฏิบัติ ด้านศิลปศึกษา ด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ ตลอดจนภัณฑารักษ์ เพื่อขอข้อมูลและความรู้บางประการอันเกี่ยวข้องกับการวิจารณ์ และบริบทของการวิจารณ์ในสังคมไทยที่อาจไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์ ทั้งนี้ ผู้รู้หนึ่งคนอาจมีบทบาทในวงการศิลปะมากกว่าหนึ่งบทบาท บางคนอาจเป็นทั้งผู้สร้างสรรค์ เป็นอาจารย์สอนด้านปฏิบัติ และเป็นนักวิจารณ์ในคนเดียวกัน บางคนก็อาจเป็นภัณฑารักษ์ และเป็นอาจารย์สอนด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการวิจารณ์โดยตรง ดังนั้นจึงเป็นการยากที่จะระบุว่า ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้รู้ท่านใดในบทบาทใดที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์ ข้อสังเกตในเรื่องนี้จะรายงานเชิงวิเคราะห์ในลำดับต่อไป ในเบื้องต้นจะขอรายงานถึงรายชื่อและจำนวนผู้รู้ที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ไปแล้วจำนวน 16 คน ดังนี้

ผู้รู้ไทยจำนวน 14 คน

1. ศ.กำจร สุนพงษ์ศรี
2. ศ.ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ

สัมภาษณ์เมื่อ

20 สิงหาคม 2542

9 มีนาคม 2542

3. ผศ.พิษณุ ศุภนิมิตร	12 พฤษภาคม 2542
4. ประยูร อุลุชาฎะ	22 กันยายน 2542
5. ผศ.สมพร รอดบุญ	28 กันยายน 2542
6. ถนอม ชากักดี	18 กุมภาพันธ์ 2543
7. มานิต ศรีวานิชภูมิ	18 กุมภาพันธ์ 2543
8. ไพศาล ชีระพงษ์วิษณุพร	18 กุมภาพันธ์ 2543
9. รศ.อำนาจ เย็นสบาย	7 มีนาคม 2543
10. ผศ.ดำรง วงศ์อุปราช	16 มีนาคม 2543
11. ผศ.สน สีมাত্রัง	26 กันยายน 2543
12. ผศ.ดร.มะลิฉัตร เอื้ออานันท์	21 มีนาคม 2544
13. รศ.ดร.อภิรักษ์ โปษยานนท์	4 เมษายน 2544
14. ศ.ดร.สันติ เล็กสุขุม	5 กันยายน 2544

ในส่วนของผู้รู้ชาวต่างประเทศ 3 คน

1. T.K. Sabapathy นักวิจารณ์ และนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ มหาวิทยาลัยแห่งชาติ สิงคโปร์ และหัวหน้าภัณฑารักษ์ หอศิลป์ร่วมสมัย สิงคโปร์ สัมภาษณ์เมื่อ 19 ตุลาคม 2543
2. Lee Weng Choy นักวิจารณ์ และภัณฑารักษ์ชาวสิงคโปร์ สัมภาษณ์เมื่อ 20 ตุลาคม 2543
3. รองศาสตราจารย์ John Clark นักวิจารณ์ และนักวิชาการศิลปะ หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลป์ และทฤษฎีศิลป์ มหาวิทยาลัยซิดนีย์ สัมภาษณ์เมื่อ 24 มกราคม 2544

2.3 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ

เพื่อกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวทางวิชาการด้านการวิจารณ์ และเป็นการหาข้อมูลเสริมสำหรับการวิจัย โครงการวิจัยจึงได้จัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการขึ้นหลายครั้ง ทั้งที่เป็นการแยกจัดเฉพาะสาขา และที่จัดขึ้นพร้อมกับสาขาอื่นๆ ในการประชุมประจำปีของโครงการ การสัมมนาแต่ละครั้ง ผู้เข้าร่วมสัมมนามีโอกาสได้ชมผลงานศิลปะที่จัดขึ้นเป็นกรณีศึกษา ผลงานศิลปะดังกล่าวมีทั้งผลงานในนิทรรศการศิลปะที่เปิดให้สาธารณชนทั่วไปชม และที่ผู้วิจัยเชิญชวนให้ศิลปินนำผลงานมาจัดแสดงเป็นกรณีพิเศษ การสัมมนาที่ได้ดำเนินการไปแล้วมีดังนี้

2.3.1 การสัมมนาครั้งแรก จัดขึ้นระหว่างวันที่ 17-19 ตุลาคม 2542 ณ บ้านเจ้าพระยา ถนนพระอาทิตย์ โดยมีผลงานศิลปะในการแสดงศิลปกรรมแห่งชาติ ครั้งที่ 45 เป็นงานต้นแบบในการฝึกเขียนวิจารณ์ การสัมมนานี้มีนักวิชาการศิลปะ นักวิจารณ์ กรรมการตัดสิน และผู้ได้รับรางวัลจากการประกวด ได้แก่ ศ.ดร. วิรุณ ตั้งเจริญ ศ.กำจร สุนพงษ์ศรี ผศ. อธิพิณ ตั้งโกลก อ. สมศักดิ์ เขาวินธาดาพงษ์ ผศ. รุ่ง ชีระพิจิตร อารังศักดิ์ นิ่มอนุสรณ์กุล และศิระ สุวรรณศรี ร่วมเป็นวิทยากร และร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทักษะของวิทยากรช่วยกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมสัมมนาแสดงความคิดเห็นต่อผลงานศิลปะที่ได้ชมในแง่มุมมองที่กว้างและหลากหลายขึ้น ผลของการสัมมนา

ครั้งนี้มีผู้เข้าร่วมสัมมนาที่ทำงานกับสื่ออยู่แล้ว นำประโยชน์และความรู้จากการสัมมนาไปใช้ในการเขียนวิจารณ์ด้วย อาทิ นิรันดร์ เกตุทัต เขียนบทความชื่อ “ข้อคิดจากงานศิลปกรรมแห่งชาติ” สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์ 26 กันยายน – 2 ตุลาคม 2542 นอกจากนี้ วิทยากร ศ.ดร.วิรุณ ตั้งเจริญ ก็นำข้อสังเกตจากสัมมนาไปเขียนบทวิจารณ์ “ประสบการณ์ทัศนศิลป์วิจารณ์” มติชนสุดสัปดาห์ 2 พฤศจิกายน 2542

2.3.2 การสัมมนาครั้งที่ 2 เป็นการสัมมนาในการประชุมประจำปี ที่ 1 ของโครงการวิจัย ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ เมื่อ วันที่ 5-7 พฤศจิกายน 2542 การสัมมนาคครั้งนี้เปิดโอกาสผู้เข้าร่วมประชุมได้สัมผัสกับงานศิลปะทั้ง 4 สาขา โดยสาขาทัศนศิลป์ได้เชิญศิลปิน 2 คน คือ นที อุตฤทธิ์ และธเนศ อ้าวสินธุ์ศิริให้นำผลงานใหม่มาจัดแสดง เพื่อให้ผู้เข้าประชุมที่มีพื้นฐานประสบการณ์ทางศิลปะต่างสาขาได้แลกเปลี่ยนทัศนะวิจารณ์ต่อกัน การประชุมครั้งนี้สาขาทัศนศิลป์ได้เชิญ อ. อารยา ราษฎร์จำเริญสุข ผศ. พิษณุ ศุภนิมิตร ศ. กำจร สุนพงษ์ศรี และ อ. สรรเสริญ มีสินทสูต เป็นวิทยากรและร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้ร่วมประชุมด้วย ในฐานะที่อารยา ราษฎร์จำเริญสุข มีหลายบทบาทในวงการศิลปะร่วมสมัย ทั้งในฐานะของอาจารย์สอนศิลปะ นักเขียน ศิลปิน และนักวิจารณ์ หลังการประชุมครั้งนี้ อารยา ราษฎร์จำเริญสุขได้นำข้อสังเกตมาเขียนบทวิจารณ์ด้วย “ถึงคุณวิชัยและคุณวิจารณ์จากนายสร้างสรรค์” กรุงเทพธุรกิจ จุดประกาย 6 ธ.ค. 2542

2.3.3 การสัมมนาคครั้งที่ 3 มีขึ้นในการประชุมประจำปี ครั้งที่ 2 ณ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ วิทยาเขตกล้วยน้ำไท เมื่อวันที่ 18-20 พฤศจิกายน 2543 การสัมมนาคครั้งนี้เป็นการต่อยอดประสบการณ์จากการประชุมประจำปีครั้งแรก โดยคาดหวังว่าการประชุมประจำปีภาคปฏิบัติจะกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ในลักษณะ “การวิจารณ์สองทางให้แก่กัน” สาขาทัศนศิลป์ได้ภัณฑารักษ์รับเชิญ คือ อ. ประพนธ์ คำจิม เป็นผู้รวบรวมผลงานของศิลปินรุ่นใหม่ 6 คน ประกอบด้วย ปรัชญา พิณทอง บุญศรี ตั้งตรงสิน พรทวีศักดิ์ ริมสกุล ทรงพล ชาญใช้จักร จูติพล มหาวัจ และจรัญศรี สุระเสถียร มาจัดแสดง ผลงานศิลปะครั้งนี้เกิดขึ้นจากการตีความหมาย “กาลเทศะ” ตามความคิดของศิลปินแต่ละคน นิทรรศการ “กาลเทศะ” จัดแสดง ณ หอศิลป์ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ วิทยาเขตกล้วยน้ำไท การสัมมนาคครั้งนี้ ผู้วิจัยตั้งความหวังที่จะกระตุ้นให้เกิดการเขียนบทวิจารณ์ที่เป็นรูปธรรมขึ้น ด้วยการตั้งรางวัลให้แก่ผู้เข้าร่วมสัมมนาที่มีผลงานวิจารณ์ศิลปะต้นแบบที่ดีเด่น แม้ผลที่ได้รับยังไม่เป็นที่น่าพอใจนัก แต่ก็นับได้ว่า ประสบการณ์จากการสัมมนาคครั้งนี้เป็นประโยชน์แก่ผู้วิจัย ทำให้ได้ทราบถึงจุดแข็งและจุดด้อยที่นำไปปรับแก้การสัมมนาในครั้งต่อไป

2.3.4 การสัมมนาเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 4 จัดขึ้นเมื่อวันที่ 9-10 มิถุนายน 2544 ในชื่อ “การวิจารณ์จากประสบการณ์ของผู้สร้างและนักวิชาการ” ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ การสัมมนาคครั้งนี้เป็นการระดมความคิดของผู้ที่อยู่ในวงการศิลปะ ทั้งฝ่ายผู้สร้างสรรค์ นักประวัติศาสตร์ศิลป์ และนักการศึกษาศิลปะ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของแต่ละฝ่าย โดยคาดหวังว่า การสัมมนาคครั้งนี้จะเป็นการเติมเต็มความรู้และประสบการณ์ของแต่ละฝ่าย และจะ

กระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ที่มีชีวิตชีวาขึ้นมาได้ ในการสัมมนาครั้งนี้ มีการบรรยายของ ศ.ดร. เจตนา นาควัชระ เรื่อง “เพื่อความอยู่รอดของทัศนศิลป์ : ความหวังของนักวิจารณ์” และมีผลงานของผู้สร้างสรรค์ในระดับนักศึกษาจำนวน 3 คน คือ ยurit เกนสาคุ ภฤษณะ จิตเนาวรัตน์ และ สมิทธิ์ ชมดี มาจัดแสดงโดยจำลองบรรยากาศการนำเสนอผลงานในห้องเรียน เพื่อให้ผู้ร่วมสัมมนาได้วิพากษ์วิจารณ์แลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อหน้าผลงานศิลปะโดยตรง ในการจัดการอภิปรายกลุ่มย่อยครั้งนี้เป็นการปรับแก้รูปแบบการจัดสัมมนา โดยเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมสัมมนาสามารถทบทวนความคิดต่อหน้าผลงานศิลปะได้ ทำให้เกิดความคิดเห็นเชิงวิจารณ์อย่างหลากหลาย และนำไปสู่การวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษร แม้ผลงานวิจารณ์อาจยังไม่ถึงขั้นที่เผยแพร่ต่อสาธารณะได้ เพราะเหตุผลของเวลาที่จำกัด ทำให้ผู้ร่วมสัมมนายังไม่อาจขัดเกลาความคิด และสำนวนการเขียนได้ละเอียดเพียงพอ อย่างไรก็ตามก็นับได้ว่า ผลของการจัดสัมมนาในรูปแบบนี้ให้ผลเป็นที่น่าพอใจ นอกจากนี้ มีนักวิจารณ์ที่เขียนวิจารณ์ในสื่อเป็นประจำเข้าร่วมสัมมนาด้วย และนำข้อสังเกตจากการสัมมนาครั้งนี้ไปเขียนรายงานเชิงวิจารณ์เผยแพร่ต่อสาธารณะด้วย (ดู : ถนอม ชากักติ, “การสัมมนาเชิงปฏิบัติการ : จากประสบการณ์ของผู้สร้างและนักวิชาการ”, เนชั่นสุดสัปดาห์, 18-24 มิ.ย. 2544)

2.4 การประชุมประจำปี

โครงการวิจัยได้จัดการประชุมประจำปีแล้ว 3 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อวันที่ 5-7 พฤศจิกายน 2542 ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ ส่วนครั้งที่สอง ได้แบ่งการจัดประชุมออกเป็นสองภาคคือ ภาคปฏิบัติ ซึ่งจัดเมื่อวันที่ 18-20 พฤศจิกายน 2543 ณ มหาวิทยาลัยกรุงเทพ วิทยาเขตกล้วยน้ำไท ดังที่ได้รายงานถึงการดำเนินไปแล้วข้างต้น ในส่วนภาควิชาการ จัดเมื่อวันที่ 9-10 ธันวาคม 2543 ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ และการประชุมประจำปีครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 1-2 ธันวาคม 2544 ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์

การจัดประชุมประจำปีครั้งที่ 1 มีวัตถุประสงค์หลักสองประการคือ ประการแรกเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมประชุมได้มีโอกาสรับประสบการณ์ในการชมงานศิลปะทั้ง 4 สาขา และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเชิงวิจารณ์ ในส่วนนี้จึงเท่ากับเป็นการสัมมนาเชิงปฏิบัติด้วยดังที่รายงานในหัวข้อข้างต้น ประการที่ 2 เป็นการเสนอความก้าวหน้าในการวิจัยเพื่อรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ ผู้วิจัยได้รายงานถึงภาพรวม และทิศทางการวิจารณ์ทัศนศิลป์ในประเทศไทย ตลอดจนข้อสังเกตของและทิศทางการวิจัยต่อที่ประชุม ซึ่งผู้ร่วมประชุมก็ได้ให้ข้อเสนอแนะและข้อคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ต่อการวิจัย โดยเฉพาะ ในด้านการสืบค้นหาข้อมูล

ในการประชุมประจำปีครั้งที่ 2 ภาควิชาการ เป็นการจัดแยกส่วนจากภาคปฏิบัติในแง่ของเวลาที่ไม่มีความต่อเนื่อง แต่ในแง่ของเนื้อหาและกิจกรรมแล้วมีความเชื่อมต่อกันด้วย โดยเฉพาะในแง่ที่การประชุมประจำปีภาคปฏิบัติกระตุ้นให้เกิดทัศนะวิจารณ์ในประเด็นที่กว้างขวาง จุดสำคัญในการประชุมภาควิชาการก็คือการเสนอผลของการวิจัยด้านเอกสารในรูปของร่างสรณิพนธ์ (ขณะนั้นรวบรวมได้ 25 บท) และเพื่อให้เกิดบรรยากาศทางวิชาการในการถกเถียงถึง

ประเด็นที่ยังค้างและต่อเนื่องจากประชุมภาคปฏิบัติ รวมทั้งเป็นการเปิดรับข้อเสนอแนะเพื่อปรับแก้สรณิพนธ์ให้เกิดประโยชน์ได้มากที่สุด ทั้งนี้ ในการประชุมกลุ่มย่อย และในการประชุมรวม วิทยากรและผู้เข้าร่วมประชุมต่างก็ให้ข้อสังเกตและข้อแนะนำอันเป็นประโยชน์ ซึ่งผู้วิจัยได้นำข้อแนะนำเหล่านั้นมาปรับปรุงตามความเหมาะสมด้วย

การประชุมประจำปีครั้งที่ 3 เป็นการเสนอผลการวิจัยที่ดำเนินมาจนถึงขั้นสุดท้าย ผู้วิจัยได้รายงานผลการวิจัยเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ที่โครงการวิจัยฯ ตั้งไว้ ตลอดจนกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาทั้งหมดให้แก่ที่ประชุม และได้เชิญ ดร. สายัณห์ แดงกลม เป็นผู้วิจารณ์ผลการวิจัยของสาขาทัศนศิลป์ ทั้งนี้ โครงการวิจัยฯ ได้จัดส่งเอกสารการวิจัย สรณิพนธ์ และบทสังเคราะห์ให้วิทยากร และผู้เข้าร่วมประชุมได้อ่านล่วงหน้าด้วย นอกจากนี้ ยังได้จัดให้มีการสัมมนากลุ่มย่อยเพื่อรับฟังข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ให้เกิดประโยชน์ รวมทั้ง เปิดให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้มีโอกาสซักถามแสดงความคิดเห็นต่อผลการดำเนินโครงการวิจัยฯ ด้วย

2.5 การสร้างเครือข่าย

กลุ่มคนที่ให้ความสนใจต่อโครงการวิจัยนี้ และเข้าร่วมกับกิจกรรมที่สาขาทัศนศิลป์จัดขึ้นมากที่สุด เมื่อสำรวจจากรายชื่อของผู้เข้าร่วมสัมมนาและการประชุมทุกครั้ง ได้แก่ นักศึกษาทั้งระดับปริญญาตรี และปริญญาโท หรือผู้ที่เพิ่งจบการศึกษาจากสถาบันอุดมศึกษาหลายสถาบัน รองลงไป ได้แก่ อาจารย์ผู้สอนระดับอุดมศึกษาทั้งในและนอกสาขาทัศนศิลป์ และอาจารย์จากส่วนภูมิภาคอีกจำนวนหนึ่ง ส่วนศิลปินและอาจารย์สอนศิลปะที่เป็นนักวิจารณ์ด้วยให้ความสนใจต่อโครงการนี้น้อย กลุ่มนักวิจารณ์หรือผู้สื่อข่าวที่มีพื้นที่ประจำอยู่ในสื่อจัดได้ว่าเกือบไม่ให้ความสนใจต่อโครงการนี้เลย

อย่างไรก็ตาม โครงการวิจัยได้พยายามสร้างเครือข่ายการวิจารณ์ในกลุ่มบุคคล และสถาบันต่าง ๆ นอกเหนือจากกลุ่มผู้ที่ติดตามกิจกรรมของโครงการวิจัยฯ ดังกล่าวข้างต้น อาทิ การร่วมมือกับสถาบันการศึกษา เช่น คณะศิลปกรรม มหาวิทยาลัยกรุงเทพ ในการจัดกิจกรรมเพื่อกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ ดังได้กล่าวข้างแล้วในเรื่องการประชุมประจำปีครั้งที่ 2 ภาคปฏิบัติ หรือการเชิญชวนผู้มีความรู้ทางศิลปะมาเขียนบทวิจารณ์ เพื่อสร้างความตึงเครียดให้กับวงการวิจารณ์ อาทิ ได้เชิญ ปราบดา หยุ่น นักเขียนและนักวิจารณ์ภาพยนตร์ ให้เขียนวิจารณ์นิทรรศการศิลปะของศิลปินญี่ปุ่น ในบทวิจารณ์ชื่อ *"ยาสุมาสะ โมริมุระ การแปลงตัวสู่กาลไร้นามกายไร้ชื่อ"* ตีพิมพ์ในสกุลไทย อังคารที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2543 และ ผศ.กมล เผ่าสวัสดิ์ อาจารย์สอนศิลปะและศิลปินผู้มีชื่อเสียง ให้เขียนวิจารณ์ผลงานของศิลปินไทย นที อุตฤทธิ์ ในบทวิจารณ์ชื่อ *"จาก Homage to landscape painting ถึง Pictorial Statement"* ตีพิมพ์เผยแพร่ในสกุลไทย อังคารที่ 29 สิงหาคม 2543

ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์ยังได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากกลุ่มศิลปินจำนวนหนึ่งที่พร้อมจะนำผลงานออกมาแสดงให้ผู้เข้าร่วมสัมมนาได้วิจารณ์อย่างอิสระ ทั้งยังพร้อมที่จะเข้าฟังการวิจารณ์ผลงานของตนเอง ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์ที่ดีในการสร้างเครือข่ายการวิจารณ์ ผู้ที่อยู่ใน

วงการศิลปะอีกกลุ่มหนึ่งที่ยินดีร่วมมือกับโครงการวิจัย ได้แก่ วิทยากรในการสัมมนาหรือการประชุมแต่ละครั้ง ซึ่งเป็นอาจารย์ผู้สอนศิลปะด้านสร้างสรรค์ ด้านประวัติศาสตร์และทฤษฎีศิลป์ ด้านศิลปศึกษาจากหลากหลายสถาบัน ผู้ที่อยู่ในวงการศิลปะกลุ่มนี้จัดได้ว่าเป็นผู้สนับสนุนและเป็นเครือข่ายของโครงการวิจัยฯ สาขาทัศนศิลป์ด้วย นอกจากนี้การบรรยายของวิทยากรที่ผู้วิจัยเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ ก็ได้ทำการเผยแพร่ด้วย อาทิ การบรรยายของ ผ.ศ.อิทธิพล ตั้งโฉลก ในการสัมมนาเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 ทางสาขาทัศนศิลป์ วันที่ 17 ตุลาคม 2542 ซึ่งลงตีพิมพ์เป็นบทความยาว 2 ตอน ชื่อ “แนวคิดและหลักการวิจารณ์ทัศนศิลป์” ลงตีพิมพ์ใน เนชั่นสุดสัปดาห์ 10-19 มีนาคม 2543 หน้า 68-69 และ 20-26 มีนาคม 2543 หน้า 52-53

2.6 การจัดทำสรณิพนธ์

การคัดเลือกบทวิจารณ์เพื่อบรรจุในสรณิพนธ์ นับเป็นกิจกรรมสำคัญของผู้วิจัย จากเอกสารที่ผู้วิจัยได้รวบรวมไว้ ดังที่ระบุรายละเอียดไว้ในหัวข้อการวิจัยเอกสาร ผู้วิจัยได้กลั่นกรองและเลือกบทวิจารณ์ไว้จำนวน 50 บท พร้อมเขียนบทวิเคราะห์หรืออธิบายขยายความให้เห็นคุณค่าของบทวิจารณ์แต่ละบทด้วย นอกจากนี้ ยังได้ทำเชิงอรรถของผู้วิจัยเพิ่มเติมลงในบทวิจารณ์และบทวิเคราะห์ เพื่อช่วยขยายความตามความเหมาะสมด้วย ในส่วนบทวิจารณ์ที่ผู้เขียนใช้ภาษาต่างประเทศ ก็จัดทำบทแปลให้เป็นภาษาไทย

ในการคัดเลือกบทวิจารณ์ ผู้วิจัยถือเอาวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยในอันที่จะบ่งชี้ว่า *การวิจารณ์เป็นพลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย* เป็นประการสำคัญ ผู้วิจัยจึงพิจารณาบทวิจารณ์ที่สามารถอธิบาย และเปิดทัศนะของผู้อ่านไปสู่ความเข้าใจต่อดังงานศิลปะ หรือกระบวนการสร้างสรรค์และโลกทัศน์ของศิลปิน หรือพัฒนาการและทิศทางของวงการศิลปะ หรือวิเคราะห์ถึงบริบทแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการสร้างสรรค์ ซึ่งบทวิจารณ์นั้นนำไปสู่ความเข้าใจถึงคุณค่าของศิลปะที่เชื่อมโยงไปสู่ความเข้าใจต่อชีวิตและสังคมด้วยหรือไม่อย่างไร ผู้วิจัยยังคำนึงถึงกลวิธีในการเขียนวิจารณ์ หลักการเชิงสุนทรีย์และปรัชญาที่ผู้เขียนสามารถถ่ายทอดสื่อความให้แก่ผู้อ่านในลักษณะที่ข้ามชาติ ภาษา และยุคสมัยด้วย ในส่วนบทวิจารณ์ที่ชี้ถึงความอ่อนด้อย และข้อบกพร่องของงานศิลปะหรือวงการศิลปะ ในแง่ของการตีเพื่อก่อ หรือชี้แนะผู้สร้างสรรค์ให้เกิดความคิดที่กว้างขวางออกไปได้ ก็เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยพิจารณาด้วย ส่วนบทวิจารณ์ที่จัดได้ว่าส่งผลกระทบต่อสังคม และวงการศิลปะ ในช่วงเวลาที่บทวิจารณ์นั้นถูกเผยแพร่ต่อสาธารณะ ก็เป็นประเด็นที่ผู้วิจัยคำนึงถึงด้วยเช่นกัน ทั้งนี้ผู้วิจัยถือข้อเขียนเป็นหลักว่าบทวิจารณ์นั้นเป็นพลังทางปัญญาหรือไม่ หากมิได้ถือเอาเรื่องผลกระทบเป็นประเด็นสำคัญในการพิจารณา ในขั้นตอนของการวิจัย ผู้วิจัยได้จัดให้มีการตรวจสอบเพื่อขอข้อแนะนำในการปรับปรุงการคัดเลือกบทวิจารณ์และการเขียนบทวิเคราะห์หลายครั้ง ตลอดจนได้ทดสอบความเหมาะสมของสรณิพนธ์ในการใช้สอนในระดับอุดมศึกษาด้วย รายละเอียดเรื่องนี้จะขอรายงานแยกในหัวข้อการตรวจสอบสรณิพนธ์ หัวข้อ 2.12

บทวิจารณ์จำนวน 50 บทที่ผู้วิจัยคัดเลือกมาบรรจุลงในสรณิพนธ์ มีบทวิจารณ์ 27 บท เป็นผลงานของผู้เขียนไทย 20 คน ส่วนผลงานของผู้เขียนต่างประเทศ 23 บท ยังแบ่งออกเป็นผลงานที่เขียนถึงการสร้างสรรค์ของศิลปินไทย หรือวงการศิลปะของไทย 11 บท และเป็นการวิจารณ์ผลงานศิลปะของต่างประเทศอีก 12 บท

รายชื่อของบทวิจารณ์ และผู้เขียนมีดังนี้

ชื่อบทวิจารณ์

1. คำแนะนำนักเรียนช่างศิลป์ในวิจิตรศิลป์ศึกษา
2. วัฒนธรรมและศิลปะ
3. ภาพพุทธประวัติจากหินสลักยุคก่อนมีพระพุทธรูปในประเทศไทย อินเดีย พ.ศ. 300-700
4. วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย
5. ภาษาของจิตรกรรมไทย
6. ผู้หญิงในจิตรกรรมฝาผนังไทย
7. ดีความพุทธศิลป์ด้วยสงสัย
8. การทำบุญทางไกล : ศิลปะที่วัดไทยในวิมเบอดัน
9. ผลงานจิตรกรรมของพิชัย นรินทร์
10. ระลึกถึง จ่าง แซ่ตั้ง
11. "จาก 'จันทร์เอยจันทร์เจ้าฯ' ถึง 'กระท่อม' ของ ประเทือง เอมเจริญ"
12. บทวิเคราะห์ผลงานจิตรกรรมของนาย "อิทธิพล โดย ผศ. อิทธิพล"
13. Throwing a stone towards the past
14. เรื่องสั้น : คามิน
15. ชีวิตอลหม่าน ของ วสันต์ สิทธิเขตต์
16. ข้อเท็จจริงบางประการในผลงานของชาติชายที่ข้าพเจ้ารู้
17. ว่าด้วยความลวง และความจริงอื่นๆของจิตรกรรม
พินิจหลายแง่ต่องานของ เอส. พี.
18. บทวิจารณ์การแสดงศิลปกรรมแห่งชาติครั้งที่ 25
จากนักประวัติศาสตร์ศิลป์ชาวฝรั่งเศส
+ ข้อสังเกตบทวิจารณ์ของพิชญ์ ศุภ
19. ปรากฏการณ์ใหม่ของวงการจิตรกรรมไทย

ผู้เขียน

- ม.จ.อิทธิเทพสรรค์
กฤดากร
ศิลป์ พีระศรี
พระเทพวิสุทธิเมธี

ศิลป์ พีระศรี
ปรีดา เฉลิมเผ่า
กอนันตกุล
อเล็ก กอร์ดอน
อำนาจ เย็นสบาย
ชานดรา หลุยส์ เทพ
น. ณ ปากน้ำ
สมพร รอดบุญ
พิชญ์ ศุภ

อิทธิพล ตั้งโฉลก

สมพงษ์ ทวี
อุทิศ อติมานะ
มานิต ศรีวานิชภูมิ
ทาคาตะ มินะโอะ
อันส์ เบลทิง

อานันท์ มารี บุทธะภาค

กำจร สุนพงษ์ศรี

20. กลิ่นอายที่ฉายแววในงานแสดงศิลปะของนักศึกษา	เจนนิส วงศ์สุรวัฒน์
21. ภาพพิมพ์ทัศนะส่วนบุคคล และอีกทัศนะหนึ่ง	วิรุณ ตั้งเจริญ
22. นิทรรศการบนถนนราชดำเนิน	จันอับ
23. แสงสว่างท่ามกลางความมืด จิตรกรรมในประเทศไทยทุกวันนี้	ไมเคิล ไรท์
24. บนเส้นทางการแสวงหารูปแบบกลวิธีของงานศิลปะปัจจุบัน	ไพศาล ชีรพงศ์วิษ
25. พัฒนาการของศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทย
: ประเพณีนิยมในด้านที่กลับกัน	อภินันท์ โปษยานนท์
26. จิตรกรรมและวรรณกรรมแนวเซอร์เรียลิสต์ในประเทศไทย
พ.ศ. 2507-2527	สดชื่น ชัยประสาธน์
27. เหนือเขตแดน	ทานิ อาระตะ
28. ศิลปินแนวตลาด ควรยกย่องหรือเหยียบย่ำ	อำนาจ เย็นสบาย
29. กลไกทางสังคมของการผลิตงานศิลปะในประเทศไทย
: ระบบอุปถัมภ์ และธุรกิจงานศิลปะ 2523-2541	เวอร์จิเนีย เฮนเดอร์สัน
30. Artist And Artist	ชัยยศ อิมภุวรรณพันธุ์
31. ศิลธรรม จริยธรรม ในงานศิลปะและศิลปิน	กัจจกร สุนพงษ์ศรี
32. การประเมินคุณค่าศิลปะ ที่ไหน เมื่อไหร่ โดยใคร
ประเด็นไหนและเพื่ออะไร?	อารยา ราษฎร์จำเริญสุข
33. ศิลปะร่วมสมัย (อะไร เมื่อไร ที่ไหน)	จิม สุปังกัต
34. ศิลปะแห่งการเปลี่ยนแปลง	อภินันท์ โปษยานนท์
35. การสั่นคลอนกลุ่มผู้มันในอำนาจ
: การวิจัยศิลปะร่วมสมัยในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	นอรา เทย์เลอร์
36. ถามหาสิ่งที่อยู่ไกลเพราะที่ใกล้ไม่มี	อารยา ราษฎร์จำเริญสุข
37. อวสานของประวัติศาสตร์ศิลป์	อันส์ เบลทิง
38. การอุทิศตนต่อศิลปะ: ราชบัณฑิตและอุดมการณ์ใน
อาณาจักรไรซ์ที่สาม คนเหล่านี้คือจิตวิญญาณแห่งความจริงใจ	เอียน บูราม่า
39. พิพิภพทัศน์ศิลปะและพิธีกรรมภาคประชาชน	การอล ดันแคน
40. การวิเคราะห์เชิงวิจารณ์รูปแบบและสัญลักษณ์ของ
อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในแง่ศิลปะโดยพิจารณาเน้นที่ภาพ
รูปจำหลักโดยรอบของปีกทั้งสองของอนุสาวรีย์	เจนนิส วงศ์สุรวัฒน์
41. อนุสาวรีย์ที่ไทยทำ	แสงอรุณ รัตกสิกร
42. ศิลปกรรมชาวบ้าน การสำรวจและการวิจารณ์อย่างย่อ	แสงอรุณ รัตกสิกร
43. ทำไมถึงปลอม?	มาร์ค โจนส์
44. ทาดาโอะ อันโด สถาปัตยกรรม วัฒนธรรม
ธรรมชาติและความหมาย	ชัยยศ อิมภุวรรณพันธุ์

45. ข้อเขียนเรื่องศิลปะแนวคอนเซ็ปท์ซวล
46. รอบ ๆ รว ๆ P[ee] A[rse] S[hit] S[tory]
47. Camera Lucida
48. การถ่ายภาพ จริยธรรม และเบเนททอน
49. . กล้องถ่ายภาพไม่เคยโกหก (มาก)
- จุดโฟกัสที่ไม่ชัด - การถ่ายและการอนุมานความจริง
50. วิดีโออาร์ต: เหล้าเก่าในขวดใหม่

โซล เลวิทท์
ชเนต วงศ์ยานนาวา
โรลองด์ บาร์ธส์
ทิมเบอร์ คาลมาน
คีทซ์ มิลเลอร์
อาลัน คาพโร

2.7 งานวิจารณ์ของผู้วิจัย

นอกเหนือจากการดำเนินการต่าง ๆ ที่จัดเป็นการส่งเสริม และกระตุ้นให้เกิดการวิจารณ์ทัศนศิลป์ที่ได้รายงานมาแล้ว ผู้วิจัยยังเขียนบทวิจารณ์ด้วยตัวเองด้วย เป็นการหาประสบการณ์ตรงจากการวิจารณ์เพื่อเป็นข้อมูลเสริมในการวิจัย และเป็นประสบการณ์ในอันที่จะช่วยให้เกิดความคิดอันถี่ถ้วนในการคัดเลือกบทวิจารณ์เพื่อจัดทำสรณิพนธ์ นอกจากนี้ กิจกรรมดังกล่าวยังเป็นกลวิธีในการสร้างเครือข่ายการวิจารณ์ ดังที่ได้รายงานไว้ข้างแล้วว่า ผู้วิจัยได้เชิญชวนให้ผู้มีความรู้ทางศิลปะมาเขียนบทวิจารณ์ด้วย

บทวิจารณ์และบทความที่สาขาทัศนศิลป์ได้เผยแพร่ไปแล้วมีดังนี้

ลำดับ ที่	ชื่อบทวิจารณ์	ผู้เขียน	ตีพิมพ์เมื่อ
1.	เมื่อกรุงเทพเมืองฟ้าอมรจะกลับมา เป็นนครแห่งศิลปะอีกครั้ง	กรกช อัดตวิริยะนุภาพ	เนชั่นสุดสัปดาห์, 14-20 มก 2542
2.	ALTER EGO: วิวาทะศิลปินไทย - ยุโรป	กรกช อัดตวิริยะนุภาพ	เนชั่นสุดสัปดาห์, 4-10 มีนาคม
3.	นามธรรมในความเป็นหญิงของ พนรีสันต์พิทักษ์	จักรพันธ์ วิลาสินีกุล	เนชั่นสุดสัปดาห์, 11-17 มีนาคม
4.	ว่าด้วยการพัฒนาของความสำเร็จ ย้อนหลัง 39 ปี "กมล ทัศนาญชลี"	จักรพันธ์ วิลาสินีกุล	ผู้จัดการรายวัน, 10 พฤษภาคม
5.	สุนทรียรสใหม่จากดินแดนอาทิตย์ อุทัย Saraku Interpreted by Japan's contemporary	ดวงฤทัย เอสะนาชาดัง	สกุลไทย, 28 ธันวาคม 254
6.	"Alter Ego" บทสนทนา "ความเป็น อื่น" ในตัวเอง	ดวงฤทัย เอสะนาชาดัง	สารคดี, เมษายน 2542

7.	แนวคิดและหลักการวิจารณ์ทัศนศิลป์	อิทธิพล ตั้งโฉลก	ตีพิมพ์แบ่งเป็น 2 ครั้ง ในเนชั่นสุดสัปดาห์ 10-19 มีนาคม และ 20-26 มีนาคม 2543
8.	ใครคือ "จ่าง แซ่ตั้ง"	จักรพันธ์ วิลาสินีกุล	ตีพิมพ์แบ่งเป็น 2 ครั้ง ในผู้จัดการรายสัปดาห์ 5-11 มิถุนายนและ 12-18 มิถุนายน 2543
10.	ยาสุมาสะ โมริมูระ กับ การแปลงตัวสู่ "กาลไร้นาม กายไร้ชื่อ"	ปราบดา หยุ่น	สกุลไทย, 13 มิถุนายน 2543
11.	8+7+3+1-1-5 ศิลปะในช่วงศตวรรษที่ 20	วันทนี ศิริพัฒนานันท์ทกุล	สกุลไทย, 25 เมษายน 2543
12.	จาก Homage to Landscape Painting ถึง Pictorial Statement ของ นที อดุฤทธิ์	กลม เผ่าสวัสดิ์	สกุลไทย, 9 สิงหาคม 2543
13.	จิตรกรรมฝาผนังที่วัดพุทธประทีป: การต่อยอดจากรากเดิม	จักรพันธ์ วิลาสินีกุล	สกุลไทย, 19 สิงหาคม 2543
14.	ทุกข์แห่งปรารถนา การยึดอยู่กับ ความเป็นอนิจจังแห่งชีวิต	ดวงฤทัย เอสะนาชาดัง	สกุลไทย, 11 กรกฎาคม 2543
15.	"Se7en : unbearable son of painting"	วันทนี ศิริพัฒนานันท์ทกุล	สกุลไทย, 10 เมษายน 2544
16.	นิทรรศการร้อนๆมาให้ชิม : Survey ของแกร์ฮาร์ด ริคค์เทอร์	จักรพันธ์ วิลาสินีกุล	ตีพิมพ์แบ่งเป็น 2 ครั้ง ในกรุงเทพธุรกิจ(จุดประกาย) 3,10 กันยายน 2544

2.8 การสร้างนักวิจารณ์รุ่นใหม่

ความคาดหวังประการหนึ่งของโครงการวิจัยนี้ก็คือ การสร้างนักวิจารณ์รุ่นใหม่ให้แก่วงการวิจารณ์ การจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการ และการเชิญชวนให้ผู้รู้เขียนบทวิจารณ์ ดังที่รายงานไว้ข้างแล้ว ในแง่หนึ่งก็คือ การส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดนักวิจารณ์รุ่นใหม่ขึ้น แม้ผลสำเร็จจากการดำเนินการยังไม่ก่อให้เกิดผลที่ชัดเจนนัก

แต่อย่างไรก็ดี ผลจากการดำเนินการของโครงการวิจัยที่จัดได้ว่าเป็นการสร้างนักวิจารณ์รุ่นใหม่ที่เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรมอยู่บ้าง อาทิ จากการสัมมนาเชิงปฏิบัติการครั้งแรกมีผู้เข้าร่วมสัมมนาบางคนเช่น นิรันดร์ เกตุทัต ได้นำประสบการณ์จากการสัมมนาไปเขียนบทวิจารณ์ และ ธนัย เจริญกุล ก็มีความสนใจในการเขียนบทวิจารณ์ และได้ส่งบทวิจารณ์ชื่อ "จีบปี ยูนิพันธ์ กับ ความทรงจำของคนที่คุณคนต่างมีส่วนร่วม" มาขอคำแนะนำ และโครงการวิจัย ก็ช่วยเป็นสื่อ

กลางนำเสนอเพื่อเผยแพร่ แม้บทความชิ้นนี้ยังไม่ได้ได้รับการพิจารณาจากสื่อก็ตาม แต่ก็นับว่าโครงการวิจัยนี้มีส่วนกระตุ้นให้เกิดความสนใจต่อการวิจารณ์ขึ้น

2.9 การเชื่อมโยงกับนักวิชาการต่างประเทศ

การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับต่างประเทศเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่โครงการวิจัยนี้จัดเพื่อเผยแพร่ และขยายวงความรู้ด้านการวิจารณ์ให้กว้างขวางออกไป ในส่วนของสาขาทัศนศิลป์มีความพยายามที่จะร่วมกับสถาบันเกอเธ่ ในการเชิญผู้เชี่ยวชาญการวิจารณ์ชาวเยอรมันมาเป็นวิทยากรในการสัมมนา หากเกิดความขัดข้องบางประการ โดยเฉพาะในเงื่อนไขของเวลาจึงไม่อาจดำเนินการได้ ผู้วิจัยยังพยายามที่จะติดต่อเชิญผู้เชี่ยวชาญด้านภัณฑารักษ์ และการวิจารณ์ชาวสิงคโปร์มาเป็นวิทยากรในการสัมมนา หากผู้วิจัยจำเป็นต้องยกเลิกการสัมมนาครั้งนี้เช่นกัน เพราะช่วงเวลาที่ยุทธการเสนอเข้าช้อนกับกำหนดการประชุมที่โครงการวิจัยฯ จะสัมมนากับวิทยากรชาวเยอรมันที่กำหนดไว้แล้วในเดือนตุลาคม 2544

อย่างไรก็ตาม แม้จะไม่สามารถจัดสัมมนาโดยเชิญนักวิชาการต่างประเทศมาเป็นวิทยากรได้ แต่ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์ก็ได้เสริมประสบการณ์และข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์นักวิชาการต่างประเทศ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเข้าร่วมฟังการบรรยาย และร่วมการสัมมนากับนักวิจารณ์ และนักวิชาการศิลปะต่างประเทศอีกหลายครั้งดังนี้

1. ผู้ร่วมวิจัยของสาขาทัศนศิลป์ได้เข้าร่วมประชุมสัมมนาของสปาฟา (SEAMEO-SPAFA) ณ สยามสมาคม วันที่ 8-9 มีนาคม 2544 ในหัวข้อเรื่อง "Asean Art Symposium on Promoting and Resources" เนื้อหาของการสัมมนามุ่งที่จะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของกลไกทางการตลาดกับวงการศิลปะ

2. ผู้วิจัย สาขาทัศนศิลป์ เข้าฟังการบรรยายของ Asso.Prof. John Clark หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์และทฤษฎีศิลป์ มหาวิทยาลัยซิดนีย์ บรรยายหัวข้อ "Children in Asia Art" ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ห้องประชุม หอสมุดกลาง วันที่ 18 ธันวาคม 2543

3. ผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัย เข้าฟังการบรรยายผลการสำรวจสถานะของวงการศิลปะในประเทศไทย โดยนักวิจารณ์ ชาวเนเธอร์แลนด์ Mr. Rutgen Pontzen จัดโดยสถานทูตเนเธอร์แลนด์ ประจำประเทศไทย ณ ร้านกาแฟ Rendez-Vous วันที่ 28 พฤษภาคม 2544

นอกจากการเข้าฟังการบรรยาย และการสัมมนาที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์ทัศนศิลป์ ดังที่รายงานมาแล้ว การร่วมฟังการบรรยายและการสัมมนากับนักวิชาการชาวต่างประเทศ ผู้เชี่ยวชาญการวิจารณ์สาขาอื่นที่จัดขึ้นโดยโครงการวิจัยนี้ ก็เป็นกิจกรรมที่ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์ด้วย ซึ่งผู้วิจัยของสาขาทัศนศิลป์ก็เข้าร่วมฟังบรรยายและสัมมนาดังนี้

1. การบรรยายของ Prof. Roland Baldini เรื่อง "ความสัมพันธ์ระหว่างภาษากับดนตรีที่มีนัยต่อการเรียนการสอนดนตรี" วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2543 ณ มูลนิธิวัฒนธรรม ไทย-เยอรมัน กรุงเทพฯ

2. การบรรยายและการสัมมนาเชิงปฏิบัติการของสาขาวรรณศิลป์ โดยวิทยากร Prof. Dr. Vridhagiri Ghaneshan ในหัวข้อ "Literary Criticism Between East and West" วันที่ 13-14 พฤษภาคม 2543 ณ มูลนิธิวัฒนธรรม ไทย-เยอรมัน กรุงเทพฯ

3. การแสดงปาถกฐาเรื่อง "The Uses of Literary Theory" โดย Prof. Maria Alzira Seixo ณ สยามสมาคม วันที่ 14 พฤศจิกายน 2543

4. การสัมมนาของสาขาศิลปะการละคร เรื่อง "การวิจารณ์ละคร" โดยมี Mr. Gert Pfafferodt เป็นวิทยากร ณ ห้องประชุม คณะจิตรกรรม ประติมากรรม และภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วันที่ 25-26 เมษายน 2544

2.10 การเข้าร่วมสัมมนาในต่างประเทศ

นอกจากการหาข้อมูลด้านการวิจารณ์ศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทยแล้ว ผู้วิจัยจำเป็นต้องหาข้อมูลด้านการวิจารณ์ในต่างประเทศเพื่อเปรียบเทียบ และเชื่อมโยงเข้ากับประสบการณ์ของไทย เพื่อให้เกิดความเข้าใจในสถานะของการวิจารณ์ของไทยที่ชัดเจน ทั้งผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยได้มีโอกาสร่วมการประชุมและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์ในต่างประเทศดังนี้

1. ผู้วิจัยสาขาทัศนศิลป์ได้เข้าร่วมประชุมสัมมนาประจำปีของสมาคมนักวิจารณ์นานาชาติ (International Association of Art Critics) ระหว่างวันที่ 14-16 กันยายน 2543 ณ หอศิลป์ Tate Modern กรุงลอนดอน การสัมมนามีหัวข้อว่า "Visual Art Visual Culture" สำคัญของการสัมมนามุ่งจะแสดงให้เห็นถึงบทบาทสำคัญของวงการทัศนศิลป์ที่มีต่อวัฒนธรรมในสังคมร่วมสมัย วิทยากรผู้บรรยายประกอบด้วย นักวิชาการศิลปะหลายสาขา นักวิจารณ์อาชีพ ภัณฑารักษ์ และศิลปิน

2. ผู้ร่วมวิจัยสาขาทัศนศิลป์ได้เข้าร่วมประชุมและร่วมกิจกรรมทางศิลปะใน The Western Australia International Artists Workshop ซึ่งจัดเป็นส่วนหนึ่งของเทศกาลศิลปะของเมือง เพิร์ท (Perth International Art Festival) ประเทศออสเตรเลีย ระหว่างวันที่ 28 มกราคม - 11 กุมภาพันธ์ 2544

นอกเหนือจากการสัมมนาในต่างประเทศแล้ว ผู้วิจัยยังใช้โอกาสในการเดินทางไปต่างประเทศพบปะกับนักวิชาการต่างประเทศ เพื่อขอข้อมูลและความรู้อันเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยด้วย ดังที่ได้รายงานแล้วในเรื่องการสัมภาษณ์

2.11 การส่งเสริมการศึกษาด้านการวิจารณ์

เพื่อเป็นการส่งเสริมให้เกิดการค้นคว้าและรวบรวมองค์ความรู้ด้านศิลปวิจารณ์ โครงการวิจัยฯ จึงสนับสนุนทุนสำหรับผู้ที่กำลังทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท ในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์ โดยโครงการวิจัยฯ ประกาศไปยังสถาบันการศึกษาต่างๆ ในสาขาทัศนศิลป์ มีผู้เข้าร่วมการสัมมนาเชิงปฏิบัติการการวิจารณ์ครั้งที่ 4 นักศึกษาปริญญาโท ภาควิชาศิลปศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นาย สุชาติ ทองสีมา ผู้สนใจทำวิทยานิพนธ์ เรื่อง "การ

ศึกษาการจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปวิจารณ์ ในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ สังกัดทบวงมหาวิทยาลัย" ได้เสนอแผนการศึกษาค้นคว้าวิทยานิพนธ์ที่ผ่านการอนุมัติหัวข้อวิทยานิพนธ์จากบัณฑิตวิทยาลัยแล้ว ซึ่งโครงการวิจัยเห็นประโยชน์และอนุมัติทุนอุดหนุนสำหรับทำวิทยานิพนธ์เมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2544 อาจกล่าวได้ว่า แม้การจัดการสัมมนาเชิงปฏิบัติการจะยังไม่อาจสร้างนักวิจารณ์รุ่นใหม่อย่างเป็นรูปธรรมนัก แต่ก็ส่งผลต่อวงการศึกษาด้านศิลปวิจารณ์ ดังที่เห็นผลตามรายงานข้างต้น

2.12 การตรวจสอบสรณิพนธ์

ผลการวิจัยที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมที่สุดอาจได้แก่ สรณิพนธ์ ดังนั้นเพื่อเป็นการถ่วงถ่วง อีกชั้นหนึ่ง ผู้วิจัยจึงจัดให้มีการตรวจสอบสรณิพนธ์หลายครั้งดังนี้

1. ดังได้รายงานไว้ข้างแล้วว่า ในการประชุมประจำปีของโครงการวิจัย ครั้งที่ 2 ภาควิชาการที่จัดขึ้นเมื่อวันที่ 9-10 ธันวาคม 2543 จัดเป็นการตรวจสอบสรณิพนธ์ ทั้งนี้โครงการวิจัยได้จัดส่งสรณิพนธ์ให้แก่วิทยากร ผ.ศ. สน สิมাত্রัง และผู้เข้าร่วมสัมมนาทุกคนได้อ่านล่วงหน้าก่อนการสัมมนาด้วย

2. การสัมมนาเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 4 ที่จัดขึ้น ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งเป็นการสัมมนาร่วมกันระหว่างผู้สร้างสรรค์ นักศึกษา และนักวิชาการศิลปะหลายสาขา ผู้วิจัยจึงใช้เวลาบางส่วนในการสัมมนารั้งนี้ในการตรวจสอบสรณิพนธ์ โดยเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมสัมมนาแสดงทัศนะต่อบทวิจารณ์ในสรณิพนธ์บางบทที่ยกขึ้นเป็นกรณีศึกษา ทั้งนี้โครงการวิจัยได้จัดส่งตัวอย่างบทวิจารณ์ในสรณิพนธ์ให้แก่วิทยากร และผู้เข้าร่วมสัมมนาล่วงหน้าด้วยเช่นกัน

นอกจากการตรวจสอบสรณิพนธ์ในรูปของการสัมมนาแล้ว ผู้วิจัยยังคำนึงด้วยว่า สรณิพนธ์อาจเป็นประโยชน์ต่อไปในด้านการศึกษา ดังนั้นเพื่อตรวจสอบว่า บทวิจารณ์และบทวิเคราะห์ในสรณิพนธ์มีความเหมาะสมเพียงใดในการนำไปใช้ประกอบการสอนในสถาบันอุดมศึกษาระดับต่าง ๆ ผู้วิจัยจึงได้นำสรณิพนธ์ส่วนหนึ่งไปทดลองสอนด้วยตัวเอง ซึ่งได้ดำเนินการไปแล้วดังนี้

1. ในปีการศึกษา 2543 ภาคการศึกษาต้น ผู้วิจัยนำสรณิพนธ์ไปทดลองสอนในวิชาสัมมนา ศิลปะร่วมสมัย ระดับปริญญาโท ของคณะจิตรกรรม ประติมากรรม และภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

2. ในปีการศึกษา 2543 ภาคการศึกษาปลาย ผู้วิจัยนำสรณิพนธ์ไปทดลองสอนในวิชา ศิลปะร่วมสมัยในประเทศไทย ระดับปริญญาตรี ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผลที่ได้รับจากการสัมมนาและการทดลองสอนดังกล่าวข้างต้น เป็นข้อคำนึงที่ผู้วิจัยได้นำมาดำเนินการปรับปรุงสรณิพนธ์แล้ว

3. ข้อสังเกตของผู้วิจัยต่อกิจกรรมที่ดำเนินการมาแล้ว

3.1 การวิจัยเอกสาร

จากข้อมูลเอกสารที่รวบรวมไว้ กล่าวได้ว่า การวิจารณ์ทัศนศิลป์ที่มีบันทึกเป็นลายลักษณ์สามารถให้ภาพรวมโครงสร้างของวงการทัศนศิลป์ไทย และทำให้ผู้วิจัยเข้าใจถึงสถานะของการวิจารณ์และความสัมพันธ์ระหว่างการวิจารณ์กับวงการศิลปะที่มีพัฒนาควบคู่กันไป การวิจัยเอกสารจึงเป็นการปูทางไปสู่การหาคำตอบในโครงการวิจัยนี้ ซึ่งผู้วิจัยมีข้อสังเกตต่อการวิจัยเอกสารดังนี้

3.1.1 ผู้วิจัยพบว่า เอกสารในเรื่องหลักเกณฑ์และทฤษฎีการวิจารณ์ที่มุ่งจะให้ความรู้ด้านหลักการและวิธีการวิเคราะห์วิจารณ์งานทัศนศิลป์มีผู้เขียนหรือแปลเป็นภาษาไทยเอาไว้มากพอสมควรแล้ว ตั้งแต่ข้อเขียนในรูปของบทความไปจนถึงตำราศิลปะวิจารณ์ หรือปรัชญาศิลปะและสุนทรียศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการวิจารณ์ ข้อเขียนในรูปของบทความนั้นมี อาทิ ข้อเขียนของศิลป์ พีระศรี เรื่อง "การวิจารณ์ศิลปะ" เผยแพร่ปี พ.ศ. 2512 อิทธิ คงคากุล เรื่อง "ศิลปะวิจารณ์" พ.ศ. 2524 พิชณ สุกนิมิตร "หลักเกณฑ์การวิจารณ์ทัศนศิลป์" ในรายงานการสัมมนาการวิจารณ์ศิลปะ พ.ศ. 2524 ชูศักดิ์ เพรสคอร์ท เขียน "การจำแนกประเภทงาน และประเมินงานศิลปะตามทฤษฎีสุนทรียศาสตร์" พ.ศ. 2527 สน สิมาดัง เขียน "เกณฑ์การวิเคราะห์และวิจารณ์ศิลปะ" พ.ศ. 2527 พีระพงษ์ กุลพิศาล "การวิจารณ์ศิลปะเด็ก" พ.ศ. 2529 สมโภชน์ ทองแดง เขียน "การวิจารณ์ศิลปะ" พ.ศ. 2536 นวลลออ ทินานนท์ เขียน "ทฤษฎีศิลปะวิเคราะห์ของ เฟลด์แมน" พ.ศ. 2539 อิทธิพล ตั้งโฉลก เรื่อง "แนวคิดและหลักการวิจารณ์ทัศนศิลป์" พ.ศ. 2534 เป็นต้น

ในส่วนที่เป็นตำราการวิจารณ์ เช่น สงวน รอดบุญ "ศิลปะกับมนุษย์" พ.ศ. 2515 วิรัช นิชบุญไพบูลย์ เขียน "ความเข้าใจศิลปะ" พ.ศ. 2528 "ทฤษฎีและปฏิบัติการวิจารณ์ศิลปะ" ของกรมวิชาการ พ.ศ. 2532 สุชาติ สุทธิ เขียน "การเรียนรู้การเห็น : พื้นฐานการวิจารณ์ทัศนศิลป์" พ.ศ. 2535 สุชาติ เกาทอง เขียน "ศิลปะวิจารณ์" พ.ศ. 2537 ทวีเกียรติ ไชยงยศ เขียน "สุนทรียะทางทัศนศิลป์" พ.ศ. 2538 สมเกียรติ ตั้งนะโม เขียนเอกสารประกอบการสอนกระบวนวิชาศิลปะวิจารณ์ ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ มะลิฉัตร เอื้ออานันท์ เขียน "สุนทรียศาสตร์และศิลปะวิจารณ์" พ.ศ. 2541 เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า บทความและตำราด้านทฤษฎีและหลักเกณฑ์ในการวิจารณ์ที่มีอยู่ไม่น้อย และค่อยๆ มีสะสมเพิ่มขึ้นตามเวลา ดังที่ผู้วิจัยยกส่วนหนึ่งขึ้นมารายงาน ยังไม่อาจทำให้วิชาการด้านศิลปะวิจารณ์มีความเข้มแข็งขึ้นได้มากนัก เท่าที่ผู้วิจัยสำรวจพบเนื้อหาของข้อเขียนเหล่านี้บางส่วนเป็นการบรรยายเชิงหลักการอย่างกว้างๆ และส่วนใหญ่เป็นการยกทฤษฎีและขั้นตอนการวิเคราะห์งานศิลปะของตะวันตกมาโดยยังไม่ได้ปรับเข้ามาสู่การอธิบายต่อการสร้างสรรค์งานศิลปะของไทย และมีเพียงจำนวนน้อยเท่านั้นที่ยกผลงานของศิลปินไทยขึ้นเป็นตัวอย่าง อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนบางคนให้ข้อมูลแก่ผู้วิจัยว่า การยกงานศิลปินไทยขึ้นเป็นกรณีศึกษาอาจมีอุปสรรคอยู่บ้างในเรื่องความไม่ยินยอมของศิลปิน (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการบรรยายในการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่อง "การวิจารณ์จากประสบการณ์ของผู้สร้างและนักวิชาการ" มะลิฉัตร เอื้ออานันท์

10 มิ.ย. 2544) นอกจากนี้ การวิจารณ์งานศิลปะตามทฤษฎีตะวันตกในตำราบางเล่มที่เสนอขั้นตอนการวิเคราะห์ด้วยการหาค่าเชิงสถิติในตารางแผนภูมิ อาจไม่เอื้อให้ผู้ศึกษาเกิดความมั่นใจในการเขียนบทวิจารณ์ที่เป็นลายลักษณ์ ซึ่งต้องอาศัยความสามารถและการฝึกฝนด้านการใช้ภาษาด้วย

นอกจากเอกสารด้านหลักการและทฤษฎีการวิจารณ์ดังกล่าว ผู้สนใจการวิจารณ์อาจศึกษาหลักการวิจารณ์ได้จากหนังสือรวมบทวิจารณ์ของนักวิจารณ์และนักวิชาการจำนวนหนึ่ง อาทิ ประยูร อุลุชาฎะ กำจร สุนพงษ์ศรี ดำรง วงศ์อุปราช อารี สุทธิพันธ์ วิรุณ ตั้งเจริญ อำนาจ เย็นสบาย นิพนธ์ ทวีกาญจน์ ไพโรจน์ สโมสร์ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ และถนอม ช่างกดี การศึกษาบทวิจารณ์ที่นำมารวมเล่มดังกล่าวนี้ ทำให้เห็นแนวคิดและทิศทางในการวิจารณ์ของผู้เขียนแต่ละคนได้อย่างชัดเจน

นอกเหนือจากบทความ ตำรา และงานเขียนรวมเล่มด้านการวิจารณ์ดังกล่าวมาแล้ว หนังสือที่แสดงความคิดทางศิลปะ และให้อิทธิพลต่อนักวิจารณ์ทัศนศิลป์จำนวนหนึ่งที่ควรกล่าวถึงไว้ด้วย ได้แก่ หนังสือ "ศิลปะเพื่อชีวิต ศิลปะเพื่อประชาชน" โดย ทิปกร (จิตร ภูมิศักดิ์) ซึ่งมีการตีพิมพ์เผยแพร่หลายครั้งในช่วงเวลาดังแต่ พ.ศ. 2500 ไปจนถึง 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

3.1.2 ผู้วิจัยพบว่า หนังสือที่รวบรวมประวัติพัฒนาการของศิลปะร่วมสมัยก็มีอยู่บ้าง อาทิ "ประวัติศาสตร์ศิลปกรรมร่วมสมัยของรัตนโกสินทร์ : อิทธิพลของศิลปกรรมตะวันตกที่มีต่อศิลปกรรมไทย ตั้งแต่ปี 2492 ถึง 2522" โดย อำนาจ เย็นสบาย พ.ศ. 2524 "ศิลปกรรมหลัง พ.ศ. 2475" โดย พิริยะ ไกรฤกษ์ และคณะ พ.ศ. 2525 "ศิลปะสมัยใหม่ในประเทศไทย" โดย วิรุณ ตั้งเจริญ พ.ศ. 2534 และที่ตีพิมพ์เป็นภาษาต่างประเทศ เช่น "Modern Art in Thailand" โดย อภินันท์ โปษยานนท์ พ.ศ. 2535 และ "The Integrative Art of Modern Thailand" โดย Herbert Philips พ.ศ. 2535 เป็นต้น พิจารณาจากข้อมูลที่สำรวจพบนี้ โดยไม่รวมบทความย่อยจากผู้เขียนคนเดียวกัน หรือบทความในลักษณะย่อประวัติศิลปะร่วมสมัยของไทยโดยผู้เขียนคนอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่ง ผู้วิจัยพบว่า การศึกษาเรื่องศิลปะร่วมสมัยในเชิงรวบรวมประวัติและวิเคราะห์พัฒนาการนั้น มีผู้ศึกษาอย่างจริงจังน้อยและไม่หลากหลายเท่าที่ควร ผู้วิจัยเห็นว่า ในเรื่องนี้ยังสามารถศึกษาวิจัยต่อไปได้ทั้งทางกว้างและทางลึกอีกมาก โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาว่า งานวิจัยที่ศึกษาเฉพาะเรื่องเฉพาะทาง นับว่ามีอยู่น้อยหรือเกือบไม่มีเลย เท่าที่สำรวจพบมี อาทิ "จิตรกรรมและวรรณกรรมแนวเซอร์เรียลลิสม์ในประเทศไทย พ.ศ. 2507-2527" โดย สดชื่น ชัยประสาธน์ พ.ศ. 2539 และ "การวิเคราะห์เชิงวิจารณ์รูปแบบและสัญลักษณ์ของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในแง่ศิลปะ โดยพิจารณาเน้นที่ภาพรูปจำลองโดยรอบปีกทั้งสองของอนุสาวรีย์" โดย แจนนิส วงศ์สุวรรณ พ.ศ. 2530 เป็นต้น เป็นที่น่าสังเกตว่า จำนวนของงานวิจัยเกี่ยวกับศิลปะร่วมสมัยนั้นไม่อาจเทียบกับการวิจัยที่เกี่ยวกับศิลปะในอดีตของไทยที่มีอยู่มาก นอกจากงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ศิลปะร่วมสมัยที่มีอยู่น้อยแล้ว ผู้วิจัยพบว่า ในวงวิชาการศิลปะมีวิทยานิพนธ์ทั้งระดับปริญญาตรี และปริญญาโทที่ศึกษาเกี่ยวกับศิลปะร่วมสมัยของไทยอยู่น้อยมาก วิทยานิพนธ์ทั้งหมดที่พบเป็นผลงานของนักศึกษาด้านศิลปศึกษาจาก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยศรีนครินทร-

วิโรฒ ที่ศึกษาเกี่ยวกับการวิจารณ์หรือการเรียนการสอนศิลปวิจารณ์ อาทิ “การวิเคราะห์ความขัดแย้งทางความคิดที่ปรากฏในผลงานการวิจารณ์ของวงการทัศนศิลป์ ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึง พ.ศ. 2531” โดย อำนาจ เย็นสบาย พ.ศ. 2533 “การศึกษารูปแบบการสอนแบบวิจารณ์ศิลปะ” โดย อ้อยทิพย์ พลศรี พ.ศ. 2533 “ผลการสอนศิลปวิจารณ์ตามแนวทฤษฎีของ ยีน เอ มิท เลอร์” ของ ไพฑูรย์ พูลสุข พ.ศ. 2539 เป็นต้น (ข้อมูลจากการศึกษาของสุชาติ ทองสิมา, “การศึกษาการจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปวิจารณ์ในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ สังกัดทบวงมหาวิทยาลัย”, 2544)

นอกจาก วิทยานิพนธ์ของนักศึกษาไทยแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่า ชาวต่างประเทศให้ความสนใจศึกษาและทำวิทยานิพนธ์ทั้งระดับปริญญาโทและปริญญาเอกเกี่ยวกับเรื่องศิลปะร่วมสมัยของไทยอีกด้วย อาทิ Virginia Henderson “The Social Production of Art in Thailand : Patronage and Commoditization, 1980-1998” (ดู: เวอร์จิเนีย เฮนเดอร์สัน, 2540, สรรนิพนธ์) และ Sandra L. Cate, “Long-distance Merit-Making : Art at a Thai Buddhist Temple in Wimberdon, 1990 (ดู : ชานดรา หลุยส์ เคท, ในสรรนิพนธ์)

3.1.3 จากการวิจัยเอกสารให้ภาพที่ค่อนข้างชัดเจนว่า วงการวิจารณ์มีความใกล้ชิดกับวงการของผู้สร้างสรรค์อยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการวิจัยเอกสารหลัง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่า ผู้ที่ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามาเขียนงานวิจารณ์นั้น ส่วนใหญ่แล้วก็คือ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวงการของผู้สร้างสรรค์ไมทางใดก็ทางหนึ่ง อาทิ อาจารย์ผู้สอนด้านปฏิบัติ ด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ หรือด้านศิลปศึกษา หรือไม่ก็เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในฐานะของภัณฑารักษ์ หรือผู้มีหน้าที่ส่งเสริมเผยแพร่ผลงานศิลปะ หรือกรรมการตัดสินการประกวดศิลปกรรม และที่สำคัญผู้สร้างสรรค์เองจำนวนหนึ่งก็มีส่วนในการสร้างการวิจารณ์ขึ้นด้วย เป็นที่น่าสังเกตว่า นักวิจารณ์ที่เป็นคนในวงการสร้างสรรค์ส่วนใหญ่ มักจะไม่ได้สร้างการวิจารณ์อย่างต่อเนื่องยาวนาน แต่ละคนจะมีช่วงเวลาการสร้างการวิจารณ์ไว้อย่างเข้มข้น จากนั้นก็มีผลงานบ้างประปราย หรือแผ่วหายไป อาจเป็นได้ว่า ผู้ที่อยู่ในวงการสร้างสรรค์กลุ่มนี้มีเป้าหมายและความสนใจต่อการวิจารณ์ตามปัจจัยและเงื่อนไขที่เกิดขึ้นในวงการทัศนศิลป์ในแต่ละช่วงเวลา เมื่อปัจจัยหรือเงื่อนไขเหล่านั้นคลี่คลายหรือเปลี่ยนแปลงไป ความสนใจต่อการวิจารณ์ก็เจือจางตามไปด้วย ในแง่นี้อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าการวิจารณ์ถูกพิจารณาเป็นกิจกรรมเสริมของวงการทัศนศิลป์ ส่วนในประเด็นที่ว่า การวิจารณ์เป็นกิจกรรมทางปัญญานั้นถูกจัดเป็นเป้าหมายในระดับรองลงไป ความผูกพันและพัฒนาการของวงการทั้งสองที่ควบคู่กันมานั้นอาจส่งผลดีในบางด้าน และเป็นข้อด้อยได้ในบางเวลา ในเรื่องนี้จะขอยกมารายงานอีกครั้งในหัวข้อสรุปเกี่ยวกับวัฒนธรรมการวิจารณ์ และทิศทางการวิจารณ์ของไทย

จากการวิจัยเอกสาร แม้จะกล่าวได้ว่า ตลอดระยะเวลาของพัฒนาการด้านการวิจารณ์ที่ผ่านมาอยู่ในมือของผู้สร้างสรรค์เสียเป็นส่วนใหญ่ แต่ผู้วิจัยก็พบว่า การวิจารณ์จากคนนอกวงการศิลปะก็มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการตรวจสอบตัวเองในวงการศิลปะด้วย อาทิ การวิจารณ์ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชต่อผลงานของศิลปินในการแสดงศิลปกรรมแห่งชาติครั้งที่ 2 ว่าขาดอัตลักษณ์ (สยามรัฐ, 2493) อาจเป็นตัวแทนความรู้สึกของผู้ชมร่วมสมัย ซึ่งมีส่วนผลักดันให้ ศ.ศิลป์ พีระศรี

เขียนบทความเพื่ออธิบายถึงคุณค่าของงานศิลปะร่วมสมัยต่อมหาชนมากขึ้นกว่าเดิม ขณะเดียวกันก็ต้องกระตุ้นให้ศิลปินไทยเห็นคุณค่าในการที่จะดึงเอาลักษณะศิลปกรรมดั้งเดิมมาสร้างสรรค์ใหม่ (ดู - บทความของศิลปิน พีระศรี ใน "อักษรศิลป์", มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537) หรือในกรณีของนักวิจารณ์ชาวต่างประเทศ เช่น พินิน แกน สเวก (นามแฝง) เขียนขึ้นในข้อเท็จจริงที่ว่า ศิลปินร่วมสมัยกำลังหลงกับความตื่นตัวด้านธุรกิจศิลปะ (ในระหว่างปี พ.ศ. 2507-2508) และความขัดแย้งในวงการทัศนศิลป์มีมูลเหตุมาจากความขัดแย้งทางความคิดของผู้สร้างสรรค์จากสถาบันการศึกษาที่เก่าแก่ที่สุดสองแห่ง (ดู : "หัวเลี้ยวหัวต่อของศิลปะ, สังคมศาสตร์ปริทัศน์, 2507) สิ่งที่น่าสังเกตก็คือ ข้อเท็จจริงในประการหลังนั้นไม่มีนักวิจารณ์ไทยท่านใดกล่าวถึงโดยตรงไปตรงมา และการวิจารณ์ในเรื่องที่คล้ายคลึงแต่ส่งผลกระทบที่รุนแรงกว่าได้แก่ การเสนอรายงานข่าวเชิงวิจารณ์ของบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายสัปดาห์โดย วิษณุ โชติกุล ในเรื่อง ราคางานศิลปะที่พุ่งสูงขึ้นในขณะที่เศรษฐกิจไทยกำลังขยายตัว (ในระหว่างปี พ.ศ. 2536-2540) (ดู : "เส้นทางพาณิชย์ยุคทองศิลปินไทย" ผู้จัดการรายสัปดาห์, 9-15 ม.ค. 2538) ในกรณีนี้ไม่ใช่เนื้อความเพียงอย่างเดียว แต่เป็นภาพประกอบบทความด้วยที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้ที่รุนแรง โดยผู้สร้างสรรค์กลุ่มหนึ่งจากสถาบันการศึกษาศิลปะที่เก่าแก่ การตอบโต้ต่อนักวิจารณ์ที่รุนแรงในกรณีนี้ ทำให้เกิดข้อสังเกตที่ว่า วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์ในวงการทัศนศิลป์ไทยยังก้าวไปไม่ได้ไกลเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะยังมีข้อจำกัดในเรื่องของการยึดมั่นกับบุคคลและสถาบันอยู่ไม่น้อย อย่างไรก็ตามในด้านของเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจศิลปะ กลไกการอุปถัมภ์งานศิลปะ และแนวศิลปะซึ่งเป็นที่ยอมรับของนักสะสม ได้กลายเป็นประเด็นที่วงการศิลปะและวงการวิจารณ์ต้องตรวจสอบตัวเองในเวลาต่อมา โดยเฉพาะในช่วงเวลาหลังจากเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจขึ้นแล้ว ดังที่เห็นได้ว่า มีบทวิจารณ์ งานวิจัย และการรายงานข่าวในเรื่องนี้ต่อมาอีกหลายรายการ และบางส่วนก็ปรากฏอยู่ในสรณิพนธ์ของสาขาทัศนศิลป์ด้วย

นอกจากนี้ การวิจารณ์ของผู้เขียนที่จัดว่าเป็นคนนอกวงการศิลปะอีกกลุ่มหนึ่งที่ผู้วิจัยพบว่ามีควมน่าสนใจไม่น้อย ได้แก่ กลุ่มนักวิชาการ แม้ผลงานของนักวิชาการกลุ่มนี้บางส่วนไม่เป็นที่ยอมรับ หรือไม่เป็นที่รู้จักในวงการศิลปะร่วมสมัยเท่าใดนัก แต่เท่าที่ผู้วิจัยศึกษาก็พบว่า มีผลงานของนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่น่าศึกษาจำนวนหนึ่ง อาทิ บทความของ แสงอรุณ รัตกลีกร เกี่ยวกับงานหัตถศิลป์ และการสร้างอนุสาวรีย์ รายงานการวิจัยเรื่อง "ภาษาของจิตรกรรมไทย" ของ ปรีดา เฉลิมเผ่า ก้อนันตกุล และข้อเขียนที่เกี่ยวกับงานทัศนศิลป์หลายรายการของ เจตนา นาควัชร เช่น บทความเรื่อง "ทิศทางใหม่ของทัศนศิลป์ร่วมสมัย : สิ่งที่ทำทลายนักวิจารณ์" (เรียบเรียงขึ้นจากบทบรรยายในการสัมมนาของโครงการวิจัยฯ 9 มิ.ย. 2544) และข้อเขียนที่เรียบเรียงขึ้นจากการบรรยายเกี่ยวกับศิลปะหลายครั้งของ ธเนศ วงศ์ยานนาวา เช่น บทความเรื่อง "สภาวะสมัยใหม่กับศิลปะ : ความลึกลับที่คงเส้นคงวา" (ถอดความจากการบรรยายที่คณะจิตรกรรมฯ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 7 ก.ย. 2542) หรือบทความที่เกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังของไทย โดยนักสังคมศาสตร์ชาวต่างประเทศ อเล็ก กอร์ดอน หรือแม้แต่ข้อเขียนของพระ

เทพวิสุทธิเมธี ในเรื่องเกี่ยวกับพุทธศิลป์ก็จัดได้ว่า เป็นการวิจารณ์ที่ควรแก่การศึกษา (บทวิจารณ์บางส่วนดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยคัดรวมไว้ในสรณิพนธ์แล้ว)

3.1.4 ในเรื่องพื้นที่ของการวิจารณ์ จากการรวบรวมเอกสาร ผู้วิจัยพบว่า มีการบันทึกความเห็นเชิงวิจารณ์ไว้เป็นลายลักษณ์อักษรตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แล้ว แต่พื้นที่ของการวิจารณ์เหล่านี้มักจะอยู่ในรูปของบันทึกส่วนตัว บันทึกคำพูด หรือจดหมายโต้ตอบระหว่างกัน แม้จะมีการเผยแพร่ต่อสาธารณะเป็นหนังสือในภายหลังก็ตาม บันทึกเหล่านี้พบได้ในเอกสาร อาทิ “พระราชธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งเผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2457 พระราชนิพนธ์ “ไกลบ้าน” ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2466 และพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิต ระหว่างปี พ.ศ. 2461 – 2467 เรื่อง “การประกวดภาพและภาพฝีพระหัตถ์” และพระนิพนธ์ “สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ถูกนำมาเผยแพร่เป็นครั้งแรกหลัง พ.ศ. 2486 เป็นต้น ส่วนเอกสารที่ผู้วิจัยพบว่าให้พื้นที่ต่อบทความและบทวิจารณ์ หลัง พ.ศ. 2475 มักได้แก่ หนังสือรายปักษ์หรือวารสาร อาทิ ไทยเชชมรวมข่าว วิทยจารย์ สวนอักษร ที่ปรากฏข้อเขียนของ ม.จ. อิทธิเทพสรรค์ หรือในหนังสือพิมพ์ประชาธิปไตยที่ปรากฏข้อเขียนของกรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์ เอกสารที่พบในช่วงเวลานี้มักเป็นการกล่าวถึงคุณค่าของงานศิลปกรรมโดยรวมมากกว่าจะเป็นการวิจารณ์ผลงานศิลปะโดยตรง ทั้งนี้เพราะในราวปี พ.ศ. 2475 วงการทัศนศิลป์ของไทยยังไม่เริ่มตั้งหลักอย่างชัดเจนนัก

ช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2486 – 2490 มีกลุ่มศิลปินหลายสาขารวมตัวกันเป็นครั้งแรกในชื่อ “จักรวรรดิศิลปิน” และออกวารสารของตัวเองชื่อ “รุ่งอรุณ” นับเป็นครั้งแรกที่มีกลุ่มศิลปินรวมตัวกันออกวารสารของตัวเอง อย่างไรก็ตาม เท่าที่ผู้วิจัยตรวจสอบเอกสารชั้นต้น (ในรูปไมโครฟิล์ม) พบว่า ข้อความส่วนใหญ่มีเนื้อหาด้านวรรณศิลป์และไม่พบบทวิจารณ์ทัศนศิลป์ แต่มีภาพประกอบโดยฝีมือของศิลปินในกลุ่มอยู่บ้าง ส่วนเอกสารชั้นหลังหลายรายการที่ระบุว่ากลุ่มจักรวรรดิศิลปินเป็นต้นทางสายหนึ่งของแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” นั้น เป็นการอ้างอิงเอกสารอื่น ได้แก่ ข้อเขียนของ สด. กุระโรหิต เรื่องการสลายกลุ่มจักรวรรดิศิลปิน ในหนังสือ “วันเกิดเพาะช่าง” พ.ศ. 2508

ช่วงเวลาก่อน พ.ศ. 2500 วารสารศิลปากรมีบทบาทสูงในการเสนอบทความและบทวิจารณ์ โดยเฉพาะตั้งแต่ปี พ.ศ. 2481 เป็นต้นมา มีบทความของ ศ. ศิลป์ พีระศรี หลายรายการถูกแปลเป็นภาษาไทยออกเผยแพร่ อาทิ “ประติมากรรมและจิตรกรรมของสยามในยุคปัจจุบัน” พ.ศ. 2481 หรือ “พรุ่งนี้ก็สายเสียแล้ว” พ.ศ. 2491 เป็นต้น แม้การจัดศิลปกรรมแห่งชาติเริ่มต้นขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2492 ซึ่ง ศ. ศิลป์ พีระศรี เขียนบทความลงในสูจิบัตรเกือบทุกครั้ง จนกระทั่งเสียชีวิตใน พ.ศ. 2505 แต่พื้นที่ในวารสารศิลปากรก็ยังเป็นพื้นที่สำคัญในการแสดงความคิดเห็นในเรื่องศิลปะ ในสูจิบัตรของศิลปกรรมแห่งชาติ ศ. ศิลป์ มุ่งสนับสนุนศิลปินรุ่นหนุ่มสาวอย่างชัดเจน ส่วนพื้นที่ในวารสารศิลปากร ศ. ศิลป์ ใช้เป็นเวทีเขียนเผยแพร่ความรู้ทางศิลปะของไทยทั้งอดีตและปัจจุบัน หรือในบางกรณีก็เป็นการเขียนชี้แจงความเห็นในฐานะผู้สร้างสรรค์ เช่น บทความ

เรื่อง "ลักษณะผ้าทรงของอนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช" พ.ศ. 2492 เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีบทความเรื่องทิศทางของศิลปะในประเทศไทยเชิงเปรียบเทียบกับตะวันตก อีกหลายครั้งที่ ศ. ศิลป์ เขียนขึ้นจากการไปร่วมการประชุมทางศิลปะนานาชาติในต่างประเทศ อาทิ "การแลกเปลี่ยนกันนิยมชมชื่นศิลปะตะวันออกและตะวันตก" พ.ศ. 2502 หรือ "สำรวจการวิจารณ์ศิลปะปัจจุบันในยุโรปเกี่ยวกับศิลปะไทย" เป็นต้น

หลัง พ.ศ. 2500 บทบาทของวารสารก็ยังคงมีความสำคัญต่อการวิจารณ์ ทั้งนี้เพราะวารสารหลายรายการมุ่งส่งเสริมเผยแพร่ความรู้ อาทิ สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ในราว พ.ศ. 2506 - 2513 ชัยพฤกษ์ พ.ศ. 2506 และสารประชาชน พ.ศ. 2507 - 2508 ซึ่งเผยแพร่บทความและบทวิจารณ์ของ กรกฎ หลีกเพชร ไว้เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ สารประชาชนยังเป็นพื้นที่ให้ศิลปินและนักวิจารณ์ที่ใช้นามแฝงจำนวนมากแสดงความคิดเห็นโต้แย้งกันอย่างรุนแรง อาจกล่าวได้ว่าความขัดแย้งทางความคิดเรื่องศิลปะเพื่อศิลปะกับศิลปะเพื่อชีวิตปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนมากในวารสาร สารประชาชน จากนั้นวารสารของสถาบันการศึกษา หรือสมาคมต่างๆก็เริ่มมีบทบาทในการเผยแพร่การวิจารณ์ อาทิ วารสารอาษา ในราว พ.ศ. 2512 ที่ลงบทความเรื่อง "การวิจารณ์ศิลปะ" ของ ศ. ศิลป์ พีระศรี หรือวารสารของสยามสมาคม ในราวปี พ.ศ. 2507 - 2508 ที่ลงบทความเกี่ยวกับความเฟื่องฟูของธุรกิจศิลปะโดยนักวิจารณ์ต่างประเทศ ไมเคิล สมิตีส์ หรือวารสารดำเนินปริทัศน์ ของวิทยาลัยเพาะช่าง ในราวปี พ.ศ. 2514 - 2515 ก็เป็นเวทีที่ปรากฏข้อเขียนของนักวิชาการ นักวิจารณ์ และศิลปินจำนวนมาก อาทิ อิทธิ คงคากุล สงวน รอดบุญ ถวัลย์ ดัชนี เป็นต้น ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ วารสารที่ให้พื้นที่กับบทวิจารณ์มากอีกฉบับหนึ่งก็คือ ช่างกรุง ซึ่งมีบทวิจารณ์ของ น.ณ ปากน้ำ และดำรง วงศ์อุปราช ในช่วงปี พ.ศ. 2507 ถึง 2510 และจิตวา กลิ่นสุนทร ในช่วง พ.ศ. 2511 - 2518

ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ก็มีวารสารอีกเป็นจำนวนมากที่ให้พื้นที่แก่การวิจารณ์ทัศนศิลป์ อาทิ ศิลปวัฒนธรรม เมืองโบราณ นอกจากนี้ ยังมีวารสารเฉพาะศิลปะเกิดขึ้นในเวลานี้ด้วย ได้แก่ หนังสือโลกศิลปะ ในช่วงปี พ.ศ. 2524 - 2525 เป็นที่น่าเสียดายว่า หนังสือดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จด้านธุรกิจจนต้องปิดตัวไปในเวลาไม่นาน ในราวปี พ.ศ. 2530 เป็นช่วงเวลาที่มิตติสารหลายฉบับเปิดตัวออกมาใหม่ และหลายฉบับก็มักจะให้พื้นที่ต่อการวิจารณ์ด้วย เช่น ไฮคลาส สยามอารยะ สารคดี สีสน โดยเฉพาะสีสนให้พื้นที่แก่นักวิจารณ์ประจำ ไพศาล วีระพงษ์วิษณุพร อย่างเพียงพอและต่อเนื่องจาก พ.ศ. 2530 มาจนถึงปัจจุบัน นับว่าเป็นสื่อที่ให้ความสำคัญสนับสนุนต่อการวิจารณ์ทัศนศิลป์อย่างยิ่งฉบับหนึ่ง วารสารเฉพาะด้านศิลปะอีกฉบับหนึ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาระหว่างปี พ.ศ. 2536 - 2538 ได้แก่ Art Record in Thailand แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จทางธุรกิจเท่าที่ควรจนต้องปิดตัวไประยะหนึ่ง วารสารอีกฉบับหนึ่งที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับสถาปัตยกรรม การออกแบบ และศิลปะ ได้แก่ Art 4D ก็เป็นสื่อที่เปิดพื้นที่ให้แก่ การวิจารณ์ทัศนศิลป์ และติดตามความเคลื่อนไหวของศิลปินไทยที่นำผลงานไปเผยแพร่ในต่างประเทศอย่างใกล้ชิดมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2538 จนถึงปัจจุบัน